

Arap Kaynaklarında Timur

Araş. Gör. Musa Şamil YÜKSEL*

Özet: Timur ile ilgili kaynakların çoğunluğu Farsça olmakla birlikte, dönemin Arapça kaynaklarında da kendisi hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Bu çalışmada, sadece Arap tarihçilerinin eserlerine dayanılarak Timur'un bir tasviri çizilmiştir. Doğumundan ölümüne, dış görünüşünden kişiliğine, günlük hayatından hakimiyet anlayışına kadar birçok özelliğini daha iyi ortaya koyabilmek için, Timurla bizzat görüşen veya kendisiyle aynı dönemde yaşayan Arap tarihçilerinin eserlerinden faydalanılmıştır.

Ahahtar Kelimeler: Türk tarihi, Timur, Arap kaynakları, Memlûk kaynakları

Giriş

1336 yılında Mâverâünnehr'de doğan Timur, 1360 yılındaki siyasi faaliyetleriyle tarih sahnesinde ilk olarak görünmeye başlar. Timur'un tarihte önemli bir yer edinmeye başlaması, onun 1371'de Semerkand'a hakim olmasından sonradır. Kısa sürede İdil nehrinden, Ganj nehrine, Tanrı dağlarından İzmir ve Şam'a kadar büyük bir coğrafya üzerinde büyük bir devlet kurmuştur. Yaptığı savaşlarda hiç yenilgi yüzü görmeyen ve "Sâhip-Kırân" lakabı alan bu büyük Türk hükümdârı ve onun devleti hakkında bilgi veren kaynakların çoğunluğu şüphesiz Farsça kaleme alınmıştır. Bununla birlikte Arapça kaynaklarda da onun hakkında çeşitli kayıtlar bulunmaktadır. Yerli ve yabancı araştırmacılar dönemin Farsça kaynaklarının çoğunu ve Arapça kaynakların bir bölümünü inceleyip değerlendirerek, Timur ve devleti hakkında çeşitli eserler ortaya koymuşlardır.¹ Fakat, sadece Arap kaynaklarına dayanılarak Timur üzerine yapılmış çalışmalar sınırlı seviyededir.² Bu nedenle, çalışmamızda Timur ile bizzât görüşen, Timur ile aynı dönemde yaşayan ve Timur'un ölümünden kısa bir süre sonra eser kaleme alan Arap tarihçilerinin eserlerini inceleyerek, sadece Arap tarihçilerinin gözüyle Timur'un nasıl birisi olduğunu ortaya koymaya çalıştık.

* Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi / İZMİR
musasamil@yahoo.com

Çalışmamızda yararlandığımız Arapça kaynaklarda, Timur'un doğum tarihi, kendisinin veya rakiplerinin ordusundaki asker sayısı ve savaşlarda ölenlerin sayısı gibi, bazı bilgilerin şimdiki kadar kabul edilenlerden farklı olduğu görülecektir. Bu bilgileri, doğruluğunu sorgulamadan kullanmamız, çalışmamızda Timur'u sadece Arap kaynaklarına dayanarak tasvir etmek istememizden kaynaklanmaktadır. Bu farklılıklar üzerinde ayrıntılı olarak durulmamış, bazıları metin içerisinde veya açıklamalar kısmında gösterilmiştir.

Timur'un Dünya'ya Gelişi ve Soyu

Arap kaynaklarına göre 728 (1327-1328)³ yılında Mâverâünnehr'in Keş şehrine bağlı Hoca Ilgar köyünde dünyaya gelen Timur, Barlas kabilesine mensup olan Turagay'ın oğlu idi (*İbn Arabşah, 1986: 39, 47; İbn Tagrîbirdî, 1956, XII: 254-255; İbn Hacer, 1998, I: 17; İbn Kâdı Şuhbe, 1997, IV: 428-429*). Timur'un soyu ile ilgili olarak kaynaklarda iki farklı görüş hakimdir: Bu görüşlerden birincisine göre Timur asil bir soya mensuptu; yani babası Herat sultanı Hüseyin'in emirlerinden ve devlet erkanından birisiydi, annesi ise Cengiz Han soyundan gelmekteydi (*İbn Arabşah, 1986: 45; İbn Tagrîbirdî, 1956, XII: 255; İbn Hacer, 1998, I: 17; İbn Kâdı Şuhbe, 1997, IV: 429*). İkinci görüşe göre, Timur'un babası, Sultan Hüseyin'in emirlerinden biri olmadığı gibi, aksine ayak takımından birisiydi⁴ ve dolayısıyla Timur da soylu bir kişi değildi (*İbn Arabşah, 1986: 45; İbn Tagrîbirdî, 1956, XII: 255; İbn Hacer, 1998, I: 17*). İbn Haldûn da Timur'un Cengiz Han soyundan geldiğini söylemekle birlikte, soyunun Cengiz Han'a nasıl ulaştığını bilmediğini ifade etmektedir (*İbn Haldûn, 1999, V/5: 470, 493, 515*). Timur gerçekten Cengiz Han soyundan gelmiş olsaydı, Timur'un idareyi nasıl ele geçirdiği anlatılırken de ifade edileceği üzere, tahta Cengiz Han soyundan birisini oturtmak ve ülkeyi onun adına yönetmek ihtiyacı hissetmezdi. Timur'un Cengiz Han ile aynı soydan geldiğini göstermek amacıyla sahte bir soy kütüğü düzenlendiği de araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur (*Barthold, 1997: 14-15; Aka, 1991: 4; 1994: 5-6*). Ayrıca, Timur'un "Han" ünvanı kullanmayıp Mâverâünnehr bölgesine hâkim olduktan bir süre sonra Moğol hükümdârının kızı ile evlenmesi⁵ ve bundan dolayı "Gürgân" (Han Güveyisi) lâkabını alması da onun Cengiz Han Soyundan gelmediğinin bir diğer delilidir (*İbn Arabşah, 1986: 46; İbn Hacer, 1998, I: 19; İbn Kâdı Şuhbe, 1997, IV: 429*).

Timur'un İdareyi Ele Geçirmesi

Timur'un idareyi ele geçirmesi ile ilgili olarak Arap kaynaklarında geçen ifadeler başlıca iki görüş altında toplanabilir. İbn Arabşah, İbn Tagrîbirdî ve İbn

Hacer'in cümlelerini birinci görüş olarak şu şekilde ifade etmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz: Timur 771 (1370) yılında Sultan Hüseyin'i Semerkand'da öldürerek Cengiz Han soyundan gelen Suyurgatmış (Surgatmış)'ı tahta oturttu ve kendisi de "el-Emir el-Kebir" lakabını alarak idareyi ele aldı⁶ (*İbn Arabşah, 1986: 56; İbn Tagribirdî, 1956, XII: 257-258; İbn Hacer, 1998, I: 19*). İbn Haldûn ve es-Sehavî ise, Timur'un Cengiz Han soyundan gelen Mahmud isimli bir çocuğun annesi ile evlenerek, bu çocuğu tahta oturttuğunu ve onun adına ülkeye hâkim olduğunu belirtmektedirler (*İbn Haldûn, 1999, V/5: 515, 521; 1979: 403-405; es-Sehavî, (tarihsiz), III: 46*). Bu iki görüşten birincisi, Timur'un tahta çıkmasını daha doğru ifade etmektedir. Ama buradan ikincisinin yanlış olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Bize göre, ikinci görüşün çıkış noktası Timur'un Suyurgatmış'tan sonra Han olarak ilân ettiği Çağatay soyundan gelen, kendisinin Suriye ile Anadolu seferi sırasında yanında bulunan ve Anadolu seferinden dönerken ölen Mahmud Han'dır (*el-Makrîzî, 1997, VI: 52; İbn Hacer, 1994, II: 226; es-Seyrafi, 1970, I: 457*); Timur'un bir kukla han adına ülkeye hakim olduğunu bilen İbn Haldûn ve es-Sehavî, belki de Suyurgatmış'tan habersiz olarak, Timur'un o anda tahta oturmakta olan Mahmud Han'ın annesi ile evlendikten sonra ülkeye hakim olduğunu ifade etmişlerdir. Timur'un Mahmud Han'ın annesi ile evlenip evlenmediği ya da onu haremine alıp almadığı ayrı bir tartışma konusudur.

Timur'un Dış Görünüşü

Timur'un dış görünüşü hakkında Arap kaynaklarında doyurucu bilgiler mevcuttur. Bu bilgilere göre, Timur'un boyu uzun, vücudu heybetliydi. Omuzları geniş, başı büyük ve alnı geniştir. Elleri ve ayakları iri, kol ve bacakları ise oldukça uzun ve kalındır. Görünüşü acayip ve ürkütücü olan Timur'un, suratı oldukça asık, sağ eli felçli ve sağ ayağı da topaldır (*İbn Arabşah, 1986: 126, 450-451; İbn Tagribirdî, 1956, XIII: 162; İbn Kâdi Şuhbe, 1997, IV: 438; es-Sehavî, (tarihsiz), III: 49; İbn İyâs, 1983, I/2: 618-19, 709; el-Kalkaşandî, 1987, VII, 330*). Gençliğinde yol kesip, suç işlediği günlerden birinde, koyun çalarken bir çoban tarafından omzundan ve kalçasından vurularak topal kaldığı için "Lenk" (Topal) lakabını almıştı (*İbn Arabşah, 1986: 42, 44; İbn Tagribirdî, 1956: XII, 255; İbn Hacer, 1998, I: 17; İbn Kâdi Şuhbe, 1997, IV: 429*). İbn Haldûn ise, Timur'un kendisine söylediğine göre, topal olmasına sebep olan bu ok yarasını gençliğinde yapmış olduğu bir baskın sırasında aldığını ifade etmektedir (*İbn Haldûn, 1979: 428*). Bu nedenle kendisine Farsça "Timurlenk", Türkçe "Aksak Timur" denilmekteydi (*el-Kalkaşandî, 1987, VII: 330*).

Kırmızıya çalan beyaz bir teni, parlayan gözleri, uzun ve düz bir sakalı olan Timur'un sesi de oldukça gürdü (*İbn Arabşah, 1986: 451; İbn Kâdı Şuhbe, 1997, IV: 438; es-Sehavî, (tarihsiz), III: 49; İbn Tagrîbirdî, 1956, XIII: 162*). İbn İyâs'ın "yuvarlak ve ak düşmüş bir sakala sahipti" ifadesine dayanılarak (*İbn İyâs, 1983, I/2: 619*) kendisinin ilerleyen yaşlarda sakalının kesim şeklini değiştirdiğini söylemek mümkündür.

Seksen yaşlarına gelmiş olmasına rağmen gücü kuvveti yerinde ve oldukça çevik olan, oturup kalkarken hiçbir yere dayanma ihtiyacı hissetmeyen ve hatta namazlarını ayakta kılan Timur (*İbn Arabşah, 1986: 216, 451; es-Sehavî, (tarihsiz), III: 49-50; İbn Tagrîbirdî, 1956, XIII: 162; İbn Kâdı Şuhbe, 1997, IV: 437; İbn Şihne, 1873: 218-219*) gerçek yaşımı hiç göstermezdi. Nitekim, 11 Rebî'ül-evvel 803 (30 Ekim 1400) tarihinde Halep'i aldığı zaman, âlimlere yaptırdığı tartışma sırasında İbn Şihne'ye "Bugün 75 yaşıma bastım" demiş (*İbn Şihne, 1873: 218*) ve Halep'ten hemen sonra fethettiği Dımaşk'ta görüşmüş olduğu İbn Haldûn ise kendisi için "60 ile 70 arası bir yaşta" ifadesini kullanmıştır (*İbn Haldûn, 1979: 428*). Sağ bacağının topal olması nedeniyle kısa mesafelere bacağına sürükleyerek yürüyen ve uzun mesafelere adamları tarafından taşınan Timur, atına binmek istediği zaman, yine adamlarının omuzlarına alınmak suretiyle atına bindirilirdi (*İbn Haldûn, 1979: 428; İbn İyâs, 1983, I/2: 619, 709*).

Timur'un Kişiliği ve Askerî Yönü

Kendine zararı dokunsa bile doğruluktan asla vazgeçmeyen, yalandan ve yalan söyleyenden nefret eden Timur'un, sürekli olarak parmağında taşıdığı yüzüğüne "rastî, rustî" (kurtuluş doğruluktur) ibaresini nakşetmiş olması (*İbn Arabşah, 1986: 451; İbn Tagrîbirdî, 1956, XIII: 163*) ve yazdığı mektupların sonuna da aynı ibareyi içeren damgasını vurması (*el-Kalkaşandî, 1987, VII, 330*), doğruluğa ne kadar çok önem verdiğinin bir göstergesiydi. Aynı zamanda ciddi, kararlı, sert ve otoriter bir şahsiyete sâhip olan bu hükümdar, kafasına koyduğu bir işi mutlaka yapar ve emirlerinin kesinlikle yerine getirilmesini isterdi. Emrine en ufak muhalefette bulunanın kanını mübah görür ve hiçbir şey onu kararından vazgeçiremezdi. Böylelikle şahsiyetinin zedelenmesine asla izin vermezdi (*İbn Arabşah, 1986: 452; İbn Tagrîbirdî, 1956, XIII: 163; İbn Kâdı Şuhbe, 1997, IV: 429, 438; es-Sehavî, (tarihsiz), III: 49*). İbn Arabşah'ın onun hakkında yazmış olduğu şu cümleler, kendisinin bu özelliğini çok daha iyi anlatmaktadır: "Azminin derecesiyle, hedeflediği şeye karşı gösterdiği kararlılık ile plânladığı şeyler hususunda kendisine ters düşen ve muhalefet edenlere karşı tavrıyla ilgili olarak anlatılır ki: Ordusuyla Hindistan'a

yöneldiği zaman, karşısına bir kale çıktı. Bu kale, o kadar yüksek ve o kadar muhkemdi ki, güneş tam tepedeyken sanki onu alından öpüyor, bulutlardan yağın yağmur sanki onun pınarlarından akıyor ve Keyvan Yıldızı gece yolculuğunda bu kaledekilere hizmet ediyordu. İçinde ise küçük ama cesur bir Hintli topluluk vardı. Bunlar ailelerini ve endişe duydukları değerli mallarını ulaşılması güç yerlere taşımışlar ve yanlarında işe yarayacak hiçbir şey bırakmamışlardı. Bu kaleye giden ne bir yol ne de etrafında gece gündüz kalınabilecek herhangi bir yer vardı. Kale öyle bir tepedeydi ki, kendisine doğru gelenlere tamamen hâkimdi ve onlara hiç zorlanmadan karşı koyabiliyordu. Timur, bu kaleyi kuşatmadan ve onu etkisiz hale getirmeden geçip gitmeyi kabul etmedi. ‘Zâten akıllı ve tecrübeli insan arkasında düşmanına sığınabileceği bir yer bırakmayan kimsedir’. Böylece Timur’un adamları uzaktan kaledekilerle çatışmaya başladılar. Kaledekiler rahatlıkla karşı koyuyorlar ve kaleden kolaylıkla her türlü silahla ateş ederek Timur’un askerlerinden her gün birçok adam öldürüyorlardı. Bu kuşatma günlerinden birinde yağmur yağdı ve bu durumda adamlarının ne yaptıklarını merak ederek atına binen Timur, onların çamur içindeki hallerini hiç beğenmedi. Hemen emirlerini çağırarak kendilerine küfür edip azarladı ve şöyle dedi: ‘Ey nankörler, ey haram yiyenler! Benim çeşit çeşit nimetlerimden istifade ediyor ve düşmanlarıma karşı gevşeklik gösteriyorsunuz! Allah size verdiğim nimetleri haram kılsın ve yaptığınız nankörlüğün cezasını versin! Ey işinin hakkını vermeyen, nimetlere nankörlük eden ve cezayı hak eden himmetsizler! Sizler, sultanların boyunlarına benim ayaklarımınla basmadınız mı? Benim iyiliklerim ve ihsanlarımın kanatlarıyla dünyanın ufuklarına uçmadınız mı? Birçok memlekette benim devletimin koruması altında hâkimiyet sürülerinizi otlatmadınız mı? Size sağ elimle hayrı sererken sol elimle üzerinizden şerri defetmedim mi?’ Timur bunları söylerken emirleri başlarını öne eğmişler ve hiçbir cevap verememişlerdi. Bunun üzerine iyice sinirlenen Timur, az kalsın sinirinden ölüyordu. Kılıcını çekti, beride bulunan esirlerin tepesinde sallamaya başladı. Emirlerinin başları eğilmiş, zelil ve perişan bir haldeydiler. Sonra kendine hâkim olmaya çalıştı ve oynamak için satrancını istedi. Bu sırada yanında Muhammed Kavcin adında çok özel konuma sahip birisi vardı ki, bu zat bütün vezirlerden önde gelmekteydi ve tüm emirlerden daha üstündü. Mübarek bir mizacı olan bu kişinin sözü dinlenir ve görüşü kabul edilirdi. Emirler kendisinden araya girerek ricacı olmasını ve bu problemi çözmesini istediler. Muhammed Kavcin de bu istekleri kabul edip, krizi bizzat çözeceğine dair söz verdi ve fırsat kollamaya başladı. Bu arada Timur kaleyle ilgili düşüncelerini söylüyor ve çevresindekilerin fikirlerini almaya çalışıyordu. Ancak herkes Timur’un ileri sürdüğü düşünceyi kabul edip onun- kine benzer fikirler ileri sürmeye çabalıyordu. Derken Muhammed Kavcin

konuşmaya başlayıp: ‘Allah efendimiz Emir’in ömrünü uzatsın ve kendisine, görüşleri ve bayrağı altında her türlü kaleyi fethetmeyi nasip etsin. Farz etsin ki, bu kaleyi aldık. Ancak bu fetih, bizden birçok güçlü ve kuvvetli insanın ölümüne mal olursa buna değer mi? Bu menfaat bu zahmeti karşılar mı?’ dedi. Timur onun konuşmasına hiç aldırmadan ve cevap vermeden Merkedârilerden Herimelik adında birisini çağırttı. Zebellah gibi olan bu adam çok çirkin, aynı zamanda da oldukça pis ve iğrenç idi. Öyle ki, katran bile onun içtiği çorbaya nazaran süt gibi tertemizdi. Timur’un emriyle Muhammed Kavcin’in elbiseleri bu adama, onun elbiseleri de Muhammed Kavcin’e giydirildi ve ardından Timur, Muhammed Kavcin’in defterlerini ve mübaşirlerini isteyerek, canlı cansız ve mülk-akar tüm mallarını, bahçelerini, köylerini, vakıf mallarını, atlarını, develerini, katırlarını, hizmetçilerini, cariyelerini ve hatta eşlerini de alıp bu pis adama verdi. Ardından da ‘Allah’a ve ayetlerine, sözlerine ve sıfatına, arz ve semasına, bütün peygamberlere ve mucizelerine, tüm velilere ve kerâmetlerine ve kendi başıma yemin ederim ki, herhangi bir kimse Muhammed Kavcin ile yer içer, onunla yürür ve arkadaşlık eder, ona gider ya da onu yanına alır veya kendisiyle ilgili mazeret bildirir ve bana aracı olarak gelirse o kişiyi de onun gibi yaparım’ dedi ve Muhammed Kavcin’i huzurundan kovdu. Tüm nimetleri ile malları elinden alınmış ve onları insanların en zelilinin üzerinde görmüş olan Muhammed Kavcin bu halde ömrünü devam ettirdi. Artık ölüm bile ona böyle bir hayattan daha tatlı, yaşadığı her an bin kılıç darbesinden daha acı geliyordu” (*İbn Arabşah, 1986: 459-462*).

Kendisine muhalefet eden ve emrini yerine getirmeyenlere karşı tavrı böylesine sert ve acımasız olan Timur, her sözünün bir emir olarak algılanmasından hoşlanır ve verdiği emirlerin derhal yerine getirilmesini isterdi. Bu özelliği ile ilgili olarak İbn Arabşah’tan nakledeceğimiz şu cümleleri oldukça ilginçtir: “Çıkmış olduğu bir sefer esnasında, uykusuzluk ve uzun sefer yorgunluğundan dolayı boynunu yana doğru bükülmüş ve uyuklar halde olan, ama kendisine kızmak bir yana söz bile söylenemeyecek durumdaki bir askerini uzaktan gören Timur öylesine ‘Ya, bunun kellesini vuracak kimse yok mu?’ dedi ve başka bir şey söylemedi. Bu sırada huzurunda bulunan ‘Allah’ın azap elbisesi giydirdiği ve merhamet koklatmadığı’ Devlet Timur adındaki meşhur emiri hemen yerinden kalkarak o askerinin boynunu uçurdu ve Timur’un önüne koydu. Bunun üzerine Timur ‘Yazıklar olsun sana, bu ne feci bir durumdur! Bu kelle nedir?’ dedi. Emir de ‘Senin uçurulmasını buyurduğum kelledir’ diye cevap verince, bu ifade Timur’un çok hoşuna gitmiş ve emrinin en ufak bir işaretle yerine getirildiğine çok sevinmişti” (*İbn Arabşah, 1986: 479*).

Emirlerinin uygulanması konusunda böylesine hassas olan Timur için, âlimlerle yaptığı tartışmaları anlatılırken de bahsedileceği üzere Halep'teki tartışma meclisinin baş kahramanı olan, İbn Şihne'nin şu ifadesi de oldukça dikkat çekicidir: "Timur, Halep'e tayin ettiği emirlerine ben [İbn Şihne] ve Kadı Şerafeddin için 'Bu iki adamı kendinizden bilin. Onlara iyilikte bulunun, ihtiyaçlarını karşılayıp ulûfe bağlayın ve arkadaşlarına da eziyet etmeyin. Bu ikisini kalede bırakmayın ve Sultaniye medresesine yerleştirin' dedi. Dediklerinin hepsi yerine getirildi ama bizi kaleden indirmediler ve Halep'teki hüküm sâhibi Emir Musa b. Hacı Togay bu durumu, 'Sizin adınıza endişe duyuyorum, çünkü Timur bir kötülük emrettiği zaman hiç unutmaz, peşini takip eder ve hemen bu emri yerine getirilir; ama bir iyilik emredince peşini takip etmez ve emrettiği kimsenin insiyatifine kalır' diyerek açıkladı" (*İbn Şihne*, 1873: 222-224). Bu cümleleri İbn Arabşah da eserinde aynen nakletmektedir (*İbn Arabşah*, 1986: 219).

Disiplinsizliğe hiç tahammülü olmayan ve en ufak bir hatayı affetmeyen Timur, şakadan hoşlanmaz ve uzak yakın herkese karşı ciddiyetini korurdu. Bu özelliği ile ilgili olarak verilebilecek en iyi örnek, "Ondördündeki dolunay ve batışından önceki güneş kadar güzel" olan eşi Çolpan hakkında bir söylenti duyduğu zaman buna kulak kapatmaması, aksine onu hemen öldürmesidir. Çünkü Timur için burada önemli olan duyduğunun gerçek dışı olup olmadığı değil, o sözün bir kere söylenmiş olmasıydı (*es-Sehavî*, (tarihsiz), III: 49; *İbn Arabşah*, 1986: 178, 451, 454, 466; *İbn Tagribirdî*, 1956, XIII: 162-163).

Müthiş bir sezgi gücüne, derin bir sağduyuya sâhip olan Timur'un bu özelliklerine bir de doğru mantık yürütme özelliği eklendiği için asla yanılmaz ve görüşlerinde devamlı isabet ederdi. Bir liderde bulunması gereken bu özelliğinden dolayı insanlar kendisine güven duyar ve onu sürekli takip ederlerdi (*İbn Arabşah*, 1986: 361, 451-452, 457; *İbn Tagribirdî*, 1956, XIII: 162-163; *es-Sehavî*, (tarihsiz), III: 49; *İbn Kâdi Şuhbe*, 1997, IV: 429, 438). Çok iyi tahkim edilmiş olan Sivas önlerine geldiği zaman, askerlerine "Bana, bu kaleyi 18 günde fethetmemizi sağlayacak hileyi söyleyin" demesi ve gerçekten tam 18. gün şehri ele geçirmesi (*İbn Arabşah*, 1986: 457; *İbn Kâdi Şuhbe*, 1997, IV: 429, 433) yukarıda da saydığımız özelliklere sahip olduğunun bir göstergesidir.

Böylesine büyük bir ileri görüşe sahip olan Timur'un, aynı zamanda kıvrak bir zekası ve hazır cevap bir kişiliği vardı. Bir bakışta idrak eder, işaretleri hemen anlar; doğru ile yanlış, gerçek fikrini söyleyenle dalkavukluk yapanı anında ayırt ederdi (*İbn Arabşah*, 1986: 451-452; *İbn Tagribirdî*, 1956, XIII: 163; *İbn Hacer*, 1998, I: 17). Bu nedenle de hayatında sadece iki kez aldatılmıştır. Bunlardan ilki 797 (1394-1395) yılında Emir İdigu (Edigey) tarafından Deşt-i Kıpçak'ta gerçekleştirilmiş ve Timur aldatıldığını fark edince öfkesinden zapt

edilemez hale gelmiş ve sinirden ellerini ısırıp, bir daha dönmek üzere Deşt-i Kıpçak'ı hemen terk ederek Semerkand'a dönmüştür (*İbn Arabşah, 1986: 147. Emir İdigu'nun Timur'u nasıl kandırdığı için bk. İbn Arabşah, 1986: 145-146*). İkinci kez ise Cemâziyelâhir 803 (Ocak 1401)'de Dimaşk'ı aldığı zaman İbn Haldûn tarafından kandırılmıştır (*İbn Haldûn, 1979: 412-416. Bu konu için ayrıca bk. Yüksel, 2001:100-102*).

Böylesine hırslı olan bu büyük hükümdâr asla pişmanlık duymaz ve hayata daima iyimser bakardı. Mutluluğunu gayet ağırbaşlı bir şekilde yaşar, duygularını asla dışarı vurmazdı. Sözelimi, görünüşte bir işten kaçınır gibi davranır, fakat içinden o işin olmasını ister ve bunu da kimseye hissettirmezdi (*İbn Arabşah, 1986: 128, 451, 457; İbn Tagrîbirdî, 1956, XIII: 163*). Timur'un bu özelliğiyle ilgili verilecek en güzel örnek, Şiraz'da Şah Mansur ile yaptığı savaşta haremünün içine saklanarak bu cesur savaşçıdan kurtulan Timur'un, bu mücadelenin sonunda galip gelmesi ve Şah Mansur'u öldürülenler arasında bulamayınca da çok sinirlenmesi, fakat az sonra bir adamı Şah Mansur'u yakalayıp kafasını keserek ve kendisine getirince, Şah Mansur'un kafasını gören Timur'un, sevindiği halde üzülmüş gibi görünerek, Mansur'un kellesini getiren askerin boynunu vurdurmasıdır (*İbn Hacer, 1998, I: 320; İbn Tagrîbirdî, 1956, XII: 261*).

Sebatkâr olması, karşılaştığı problemleri hemen çözmesi kişiliğini daha da derinleştiriyordu. Askerî yönü anlatılırken de ifade edileceği üzere İbn Arabşah'ın deyişi ile "Kaplan tabiatlı ve aslan duruşlu" olan Timur, cesur ve kahraman insanları bir anda aslan gibi parçalar ve kendisine kibir gösterene haddini bildirmeden, karşısında dikleneneni ise rezil etmeden duramazdı (*İbn Arabşah, 1986: 382, 451, 456; İbn Tagrîbirdî, 1956, XIII: 163*). Ankara savaşında Yıldırım Bâyezid'i esir aldıktan sonra kendisine yaptığı muamele güzel bir örnektir: Savaştan sonra huzuruna getirilen Bâyezid'i azarlamış, haremî, maiyeti ve hizmetçilerini tutuklayıp onlara el uzatmıştı. Ayrıca her gün Bâyezid'i huzuruna getirterek onunla eğlenip onu lâf ile kızdırmış ve düzenlediği içki âlemlerine Bâyezid'i zincire vurulmuş halde getirterek, Bâyezid'in kadınları, kızları ve cariyelerine bu âlemde hizmet ettirip şarap dağıttırılmış, bunu gören Bâyezid'in dünyası kararmıştır (*İbn Arabşah, 1986: 337-340; İbn Hacer, 1994, II: 228; İbn Kâdi Şuhbe, 1997, IV: 293, 435; İbn Tagrîbirdî, 1956, XII: 268*). Timur'un bu hareketleri yapmasındaki amaç, daha önce Bâyezid'e göndermiş olduğu mektuba karşılık aldığı cevap mektubunun sonunda "... Biliyorum ki, bu söz seni ülkeme getirir, eğer gelmezsen zevcelerinin 3 talakla boş olsun, şayet gelir de ben seninle savaşmaz ve senden kaçarsam kendi eşlerim 3 talakla boş olsun" diye yemin eden Bâyezid'e bu sözlerini hatırlatmaktı. Çünkü, İbn Arabşah'ın ifadesine göre, kadın adı anmak ve kadın

üzerine yemin etmek Türk ve Çağatay boylarının törelerine göre çok büyük bir ayıp sayılmaktaydı (*İbn Arabşah, 1986: 313, 340*).

Bu büyük fatihin askerî yönü ve dehası incelenmeden kişiliğinin tam olarak ortaya konulamayacağı bir gerçektir. Çünkü onun hayatı hep askerî mücadeleler ve savaşlarla geçmiştir ve o kendisini seferlerine adamıştır. 80 yaşlarına gelmiş olmasına rağmen 807 (1405) yılında Çin'e sefere çıkmış ve bu sefer sırasında da vefat etmiştir.

Eşi ve benzeri görülmeyen bir cesaret ve azme sahip olan Timur, cesur ve kahraman kimseleri severdi. Heybetli bir kahraman ve büyük bir savaşçıydı. Ölümünden asla korkmaz ve daima ordusunun önünde giderdi. Ansızın bir saldırıya uğradığı zaman, sanki böyle bir saldırıyı bekliyormuş gibi derhal karşı koyardı (*İbn Arabşah, 1986: 77, 200, 451, 457; İbn Hacer, 1998, I: 17; İbn Tagribirdî, 1956, XII: 256; İbn Kâdı Şuhbe, 1997, IV: 429, 438; es-Sehavî, (tarihsiz), III: 49*). Daha önce de belirttiğimiz gibi, kurnazlıkta eline kimsenin su dökemeyeceği Timur, harp hilelerini herkesten iyi bilir, düşmanları bu yüzden kendisinden çok çekinirlerdi. Bu özelliği sayesinde en muhkem kale ve şehirleri hemen fetheder, en güçlü orduları kolaylıkla mağlup ederdi (*İbn Arabşah, 1986: 85, 126, 160, 200, 320, 351, 361, 456; İbn Hacer, 1994, II: 225; el-Makrîzî, 1997, VI: 47; İbn Tagribirdî, 1956, XII: 223, 253; es-Sehavî, (tarihsiz), III: 49; es-Seyrafi, 1971, II: 209; İbn İyâs, 1983, I/2: 606, 619, 710*). Sayılamayacak kadar çok olan örneklerinden birkaçını verecek olursak, Timur'un askerî dehası daha iyi anlaşılacaktır: 800 (1397-1398) yılında Hindistan seferi sırasında atları, Hint ordusundaki fillerden ürken ve ordusu yenilmek üzere olan Timur, hemen dehasını konuşdurup üçgen şeklinde, demirden çatallar yaptırıp bunları geceleyin fillerin yolu üzerine attırır,⁷ sabah olup savaş düzeni alınca askerlerine geri çekilmelerini emreder, düşman askerleri hezime uğradıklarını zannederek onları takibe başlar ve demir çatalların atıldığı bölgeye gelince bu çatallara basan filler acıdan ürüp geriye dönerek kendi adamlarını ezerler ve onların yenilmelerine neden olurlar (*İbn Arabşah, 1986: 164-166; İbn Hacer, 1994, II: 9-10; İbn Tagribirdî, 1956, XII: 262-263*). Yine Hindistan'daki bir muharebede Timur adamlarına 500 deve yükü kamy getirir, içlerine yağ doldurtup fitil yerleştirterek filler yaklaşınca bunları ateşleyip fillerin üzerine atmalarını emreder ve filler yanan yağların alevinden ürkererek kaçır, Timur da böylece galip gelir (*İbn Arabşah, 1986: 166-167; İbn Tagribirdî, 1956, XII: 262*).

Konuyla ilgili diğer bir örnek de kendisinin Dimaşk'ı ele geçirmesiyle alâkaldır: "Timur Dimaşk'ı kuşattığında, çok sağlam surlara sahip ve çok güçlü bir şehir olan Dimaşk'ın halkı kendisine çok iyi mukavemet göstermiş, hatta 1.000 kadar

Timurlu askerini de öldürmüş ve Timur şehri almaya muvaffak olamamıştır. Bunun üzerine, Timur hemen bir hile planlayarak iki adamını göndermiş ve şehirdekilere ‘Emirimiz sulh istiyor, akıllı birini gönderin de sulhu konuşalım’ dedirtmiş, emirleri ile ihtilafa düşen Sultan, Dımaşk’ı kendi kaderine terkederek Mısır’a dönmüş olduğu için başsız kalan ve ne yapacağını bilemeyen Dımaşk halkı en sonunda Kâdi’l-kudat İbn Muflih’i Timur’a elçi göndermiştir. Timur çok kurnaz davranıp İbn Muflih ile çok yumuşak bir dille konuşmak suretiyle kendisine ‘Bu şehir peygamberler ve sahabeler şehridir. Ben de çocuklarımın ve kendimin sadakası olarak bu şehri Allah Resûlü’ne (SAV) bağışlıyorum. Eğer Dımaşk nâibi Sudun elçimi öldürmeyip beni kızdırmasaydı buraya gelmeyecektim. Zâten Sudun’u yakaladım ve o şu an elimde esir. Geliş amacım sadece buydu ve şimdi yalnızca geri dönmek istiyorum. Ama bana sunulacak *dokuzât*⁸ almadan gitmem’ diyerek İbn Muflih’i kandırmıştır. Timur’un bu sözlerine kanan İbn Muflih şehre dönünce Dımaşk halkına Timur’u övmüş, onun çok büyük birisi olduğunu söylemiş ve Timur’un kendisine dediklerini aktarmıştır. Bu sözlere inanan şehir halkı arasında da sulh fikri ağır basmış ve şehri Timur’a teslim etmişlerdir” (*İbn Tagribirdî*, 1956, XII: 238-239; *İbn Hacer*, 1994, II: 137-138, 225-226, 228; *el-Makrîzî*, 1997, VI: 50-52; *İbn İyâs*, 1983, I/2: 610-611; *el-Kalkaşandî*, 1987, VII: 330-331). Savaş hilelerini iyi bilen ve insanları çok iyi tanıyan bu zeki hükümdâr Mardin, Sivas, Amid gibi daha birçok kale ve şehri kurnazlık ve hile ile ele geçirmiş, birçok orduyu da alt etmiştir (*İbn Arabşah*, 1986: 128, 129, 457; *İbn Kâdi Şuhbe*, 1977, I: 513).

Kendisine hemen itaat eden kişi ve şehirler güvencede olurken, en ufak muhalefette bulunanları mahveden Timur için savaşmak bir zevkti ve muhaliflerinden intikam almaktan büyük bir haz duyardı. Öyle ki, birisinin kendisi ile savaşmak istediğini öğrendiği zaman çok sevinir, gönlü ferahlar ve o kişinin üzerine uçarcasına giderdi (*İbn Arabşah*, 1986: 111, 169, 459; *es-Sehavî*, (tarıhsiz), III: 49; *İbn Hacer*, 1998, I: 20, 472). Yollamış olduğu elçilerin Mısır sultanı el-Melik ez-Zâhir Berkuk tarafından öldürülmesi üzerine, 796 (1393-1394) senesinde Berkuk’a gönderdiği mektupta Timur kendisini şu şekilde ifade etmiş ve mektubunda ayetlere de yer vermek suretiyle, yaptığı ve yapacağı şeylere ilâhî bir meşruluk kazandırmaya çalışmıştır: “*De ki: Allah’ım, ey gökleri ve yeri yoktan vareden, görülmeyeni ve görüleni bilen! Ancak Sen, ayrılığa düştükleri şeylerde, kullarının arasında hükmedersin.*”⁹ Bilin ki, biz Allah’ın öfkesinden yarattığı askeriyiz, gazabı kendilerine helâl olan kimselere musallat ettiği, şakilere acımayan ve ağlayana merhamet etmeyen kimseyiz. Allah bizim kalplerimizden rahmeti çekip almıştır. Vay o kimsenin haline ki, bizim tarafımızda değildir! Muhakkak ki, biz ülkeleri yok ettik, çocukları ye-

tim bıraktık, yeryüzünde fesad çıkardık, aziz olanı zelil yaptık ve topraklarını zorla ellerinden aldık. Eğer bu yaptıklarımız onu işiten kimseye hayal gibi gelirse, onu anlamakta zorluk çekerse kendisine şöyle de: *Şüphesiz ki, hükümdârlar bir ülkeye girdiklerinde orayı bozarlar, aynı zamanda zelil ederler.*¹⁰ Bu bizim sayımızın fazlalığından, cesaretimizin çokluğundan, hızlı koşan atlarımızdan, delip geçen mızraklarımızdan, parlayan ok uçlarımızdan, yıldırım gibi kılıçlarımızdan, dağlar gibi yüreklerimizden ve kumların sayısı kadar olan askerlerimizdendir. Bizler kahraman ve efendiyiz, bizim mülkümüze erişilemez ve komşularımıza zarar verilemez. Onurumuz sonsuza dek en üsttedir, bize teslim olan kurtulur, bizimle savaşan pişman ve bizim hakkımızda bilmeden konuşan cahillik etmiş olur. Eğer siz de emirlerimize itaat eder ve şartlarımızı kabul ederseniz bizim lehimize olan sizin de lehinize, bizim aleyhimize olan sizin de aleyhinize olur. Eğer muhalefet ve isyana devam ederseniz sakın kendinizden başkasını kınamayın. Çünkü kaleler bizden yanadır, onların çok güçlü olmaları bizi durduramaz. Şehirlerin var güçleriyle bizimle savaşmaları kendilerine fayda vermez. Bize ettiğiniz beddualar duyulmaz ve onlara cevap verilmez. Allah dualarınıza nasıl cevap versin ki? Çünkü haram yediniz, bütün insanları mahvettiniz, yetimlerin mallarına el koydunuz, idarecilerden rüşvet aldınız ve kendinize ateşi seçtiniz; bu ne kötü bir sonuçtur! *Zulüm ile öksüzlerin mallarını yiyenler, karınlarına sadece ateş koymaktadırlar ve çılğın bir ateşe gireceklerdir.*¹¹ Tüm bunları yaparak kendiniz için helâk kaynaklarını oluşturduunuz. Âlimleri katlettiniz, eşrafın kanını akıttınız; vallahi bu isyan ve israftan başka bir şey değildir! Siz bununla ateşte ebedî olarak kalacaksınız ve yarın size şöyle denilecektir: *Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan, yoldan çıkmanızdan ötürü bugün, alçaltıcı bir azap ile cezalandırılacaksınız.*¹² Ey asiler ve düşmanlar, kendinizi zillet ve değersizlikle müjdeleyin! Bizi kâfir zannettiniz, halbuki bize göre siz vallahi hem keferem hem de feceresiniz. Her şeye gücü yeten ve her şeyi idare eden Allah, bizi size musallat etti. Sizin aziz olanınız bizim katımızda zelildir, çokluğunuz ise bize göre azınlıktır. Çünkü biz doğusu ve batısı ile yeryüzüne sahip olduk ve yeryüzünün tüm gemilerini gasp ettik. Size de gerekeni açıkladık. Perde kalkmadan, harp kıvılcımlarını saçmadan ve yüklerini bırakmadan, her göz sizin için ağlamadan, ayrılık münadisi ‘Bunlardan geriye bir şey kaldı mı?’ diye bağırmadan, sizi iyice sarstıktan sonra zafer çığlıklarını size duyurmadan önce cevap vermek için acele edin! *Şimdi onlardan hiçbirini duyuyor musun, yahut onların gizli bir sesini işitiyor musun?*¹³ Eğer size elçi gönderiyorsak size insaf ettiğimizdendir. Önceki elçilerimize yaptığınız gibi bunları da öldürmeyin, yoksa önceki âdetlerinize muhalefet ve Allah’a isyan etmiş olursunuz. Elçilere açık tebliğden başka bir sorumluluk yoktur. Size her şeyi açıkladık, cevap

vermekte acele edin! Ve's-selâm" (*el-Makrîzî, 1997, V: 349-351; İbn el-Furât, 1936, IX: 371-373; İbn Arabşah, 1986: 155-157; es-Seyrafi, 1970, I: 379-381. Bazı Arap tarihçileri de bu mektubun tamamını vermemekle birlikte ya bir kısmını ya da sadece içeriğini vermektedirler: İbn Hacer, 1998, I: 474; İbn Kâdı Şuhbe, 1977, I: 507-508; İbn İyâs, 1983, I/2: 466).*

Düşmanlarına böyle hitap eden ve kendisini bu şekilde tarif eden Timur'un, 788 (1386-1387) yılında İsfahan'ı ele geçirdikten sonra şehirde fesad çıkarıp, mallara ve kadınlara el uzatan askerlerinden 6.000 kadarının şehir halkı tarafından öldürülmesi üzerine (*İbn Arabşah, 1986: 98-99; İbn Hacer, 1998, I: 319; İbn Kâdı Şuhbe, 1997, IV: 431*) sergilemiş olduğu tavır da kendisinin savaş ve intikam psikolojisini çok güzel anlatmaktadır: "Şafak söktüğünde bu uğursuz olayı duyan Timur'un kulağına şeytan üfledi ve Timur hemen öfkeyle yerinden kalkarak zulmüne kılıf aramaya koyuldu. Çılgınca, saldırganca ve aslan gibi kükreyerek şehre yöneldi, oraya varır varmaz da yıkım başladı ve askerlerine 'kanların dökülmesini, haremelerin kirletilmesini, ruhların çekip çıkarılmasını, işkence edilmesini, malların gasp edilmesini, binaların yıkılıp kabirlerin tahrip edilmesini, ekinlerin yakılıp hayvanların öldürülmesini, çocukların dağıtılıp namusların kirletilmesini, rahmet defterinin dürülmesini ve intikam alınmasını; âlime ilminden, edepliye faziletinden, şerefliye nesebinden ve hasebinden dolayı hürmet edilmemesini; yaşlıya yaşından, küçüğe küçüklüğünden, garibe garipliğinden, Müslümana Müslümanlığından, zımmîye zımmîliğinden, zayıfa zayıflığından, cahile sefaletinden ve hafifliğinden dolayı acınmamasını, kısacası şehirde kimsenin bırakılmamasını' emretti ve bu emri aynen yerine getirilmeye başlandığında şehir halkı kendilerini bundan hiçbir bedelin veya şefaatin kurtaramayacağını ve sabretmekten başka çareleri olmadığını anladılar. O gün şehirde öldürülenlerin sayısı Yunus Aleyhisselam'ın ümmetinin 6 katı¹⁴ kadardı" (*İbn Arabşah, 1986: 99-100*). Daha önce de anlatıldığı gibi kararından asla vazgeçmeyen, en ufak bir hatayı affetmeyen ve düşmanlarına hiç acımayan Timur'un, emirlerinden birisi şehirdekilere "Çocukları toplayıp Timur'un yoluna çıkın ve şefaata dileyin, Timur o zaman belki yumuşar ve merhamette bulunur" diye öğüt verince, İsfahan halkı çocukları topladı. Timur gelip bunları görünce: "Bunlar da kim? Eşkîya artıkları mı?" diye sordu. Emiri de "Bunlar masum çocuklardır, anneleri ölmüştür ve babalarının yaptığı katleden sorumlu değildir. Efendimiz Timur, onların babalarını öldürmekte haklıdır, ama bu çocuklar kendisinden şefaata ve merhamet dilemektedirler" diye cevap verdi. Fakat, Timur bu sözlere hiç aldırmaz etmeden, atını çocukların üzerine sürdü ve ordusu da onu takip edince çocukların hepsi atların ayakları altında can verdi (*İbn Arabşah, 1986: 100-101; İbn Hacer,*

1998, I: 319; *İbn Kâdı Şuhbe*, 1997, IV: 431). Çünkü, Timur'un gözünde onlar birer masum çocuk değil, sadece düşmanından geriye kalanlar, kendi deyimi ile "eşkya artıkları" idi.

Timur, İsfahan'da yaptıklarının benzerlerini Delhi, Karabağ, Gürcistan, Tebriz, Sicistan, Kirman, Şiraz, Harezmi, Sivas, Erzincan, Behisni, Antep, Urfa, Malatya, Mardin, Rahbe, Bağdat, Basra, Kufe, Hille, Tikrit, Diyarbakır, Halep, Hama, Dimaşk, Kemah, Ankara, Bursa, İzmir, Kırım, Saray ve Kefe gibi şehirlerde ve Hindistan'dan İstanbul Boğazı ve Kırım'a kadar uzanan birçok memlekette yapmış ve bunların çoğunu yerle bir ederek buralarda insan kellelerinden bir çok kuleler yaptırmıştır (*İbn Arabşah*, 1986: 116, 123-129, 169, 193-194, 196-197, 209, 217, 220, 257, 260, 280-285, 289, 352, 357; *İbn Tagribirdi*, 1956, XII: 218, 222-26, 239-246, 261, 264-268; XIII: 151; *İbn Hacer*, 1998, I: 20-1, 312, 336, 440, 450, 453, 471-473, 489, 495; 1994, II: 9, 19, 37, 107, 133, 135, 137-139, 148, 208, 225-26; *el-Makrîzi*, 1997, V: 184, 340, 345, 347, 377, 401; VI: 34, 37-9, 41-43, 50-54, 66, 81; *İbn Haldûn*, 1979: 403-405; 1999, V/5: 470, 493-494, 516, 522, 536-538; *İbn Şihne*, 1873: 207, 210-212, 219-221, 229, 233; *el-Kalkaşandî*, 1987, I, 507; V: 87; VII: 330, 331, 346, 402-403; IX: 248; XIV: 415; *es-Seyrafi*, 1970, I: 129, 366, 375, 414; 1971, II: 74-77, 87-93, 150-152, 194; *İbn Kâdı Şuhbe*, 1977, I: 181, 189, 473, 475, 502-503, 620; 1997, IV: 106, 142, 154-155, 167, 176-177, 191-192, 293, 430-433; *es-Sehavî*, (tarihsiz), III: 47-49; *İbn el-Furât*, 1936, IX/1: 346, 350, 362, 366; *İbn Dokmak*, 1985, II: 264; *İbn İyâs*, 1983, I/2: 591, 592-601, 612-618, 660). Bunları tek tek anlatmak konumuzun çerçevesini aşacağından sadece çok aşırıya kaçan birkaç ilginç örnek vermekle yetineceğiz: Daha önce yapmadığını bırakmadığı Bağdat'ta, Kurban Bayramı günü her askerinin kendisine bir insan kafası getirmesini emretmiş, kendisine getirilen yaklaşık 100.000 insan kafasından 120 tane kule yaptırmış ve şehirde nehir gibi kıpkırmızı kan akmıştı (*İbn Tagribirdi*, 1956, XII: 261, 266; *İbn Hacer*, 1998, I: 336, 453; 1994, II: 148, 208; *el-Makrîzi*, 1997, V: 340; 1997, VI: 66). İbn Kâdı Şuhbe ise Timur'un Bağdat'ta yapmış olduklarını biraz daha abartılı bir şekilde anlatmaktadır: Timur'un "Herkes bir kelle getirsin" emri üzerine adamları, önlerine çıkan herkesin; şehirde kesecek kimse kalmayınca yanlarındaki esirlerin kafasını da kesmeye başlamışlar ve kendisine 800.000 kelle getirerek bunlardan 40 tane kule yapmışlardır. Timur da bunların karşısına geçerek "Selam olsun size, ey şehitler topluluğu! Sizin şehâdet mertebesine ulaşmanıza biz sebep olduk, bunun için kıyâmet günü bize şefâat etmeyi sakın unutmayın!" demiştir (*İbn Kâdı Şuhbe*, 1997, IV: 191).

Daha önce bahsedildiği üzere doğruluğa çok önem veren, kendisine zarar gelecek bile olsa doğruluktan vazgeçmeyen ve yalandan nefret eden Timur'un,

yukarıda adı geçen şehirlerin bazılarını can, namus ve mallara zarar verilmeyeceğine dair aman vererek aldığı halde, İsfahan'da yaptıklarının aynısını bu şehirlerde de yapması ve onları tahrip etmesi kendisinin doğruluk karakteri ile gerçekten çelişmektedir. Ayrıca Timur, savaşırken, düşmanlarını cezalandırırken ve onlardan intikam alırken her türlü davranışı mübah sayıyor ve verdiği sözleri yerine getirmemekte herhangi bir sakınca da görmüyordu. Hattâ bu cesur ve ölümden korkmayan savaşçı, 788 (1386-1387) senesinde Irak-ı Acem sâhibi Şah Mansur ile Şiraz'da yaptığı muharebe esnasında Şah Mansur'un, adamlarından 500 kadarını seçip ölüme meydan okuyarak kendisine doğru saldırması ve askerlerinin Şah Mansur'dan kaçıp kendisini yalnız bırakmaları üzerine kadınların, yani haremının, içine bile saklanmaktan çekinmemiş ve hayatını kurtarmıştı (*İbn Arabşah, 1986: 93-94; İbn Hacer, 1994, II: 319; İbn Tagribirdî, 1956, XII: 260*).

Arap kaynaklarına göre hiçbir işini tesadüfe bırakmayan ve daima tedbirli bir hükümdar ve asker olan Timur, kendi topraklarına sırdaşlarını koyar, ele geçirdiği ve geçirmedikleri tüm memleketlere de casuslarını yollardı. Casuslarının arasında Kahire'de bulunan yardımcısı Atlamış gibi emirler, fakir ve fakih olan Mesud el-Geccanî gibi divanındaki kişiler yada Dımaşk'taki Sumeysatiyye tekkesindeki Sufilerden bazıları ile hiç beklenmedik tacirler, pehlivanlar, dilenciler, sanatkar ve münecimler, ozan Kalenderîler, gezgin Haydarîler, denizciler ve cincilerden ihtiyar cadıya kadar birçok kimse bulunurdu. Timur'un "çok tecrübeli, doğu ve batıyı çok iyi tanıyan, hilekârlık ve kurnazlıkta en üst dereceye ulaşmış, dehası sayesinde su ile ateşi bir araya getirip batıl ile hakkı uzlaştırmış, hilekârlıkta Sasan ve Ebu Zeyd'i bile geçmiş, hikmet ve tartışma gücünde İbn Sina'yı susturmuş, mantıkta Yunanlıları alt edip Yunan mantığını tersine çevirmiş ve zıtları bir araya getirmiş" olan bu casusları, buldukları yerdeki her şeyi ve her olup biteni en ince ayrıntısına kadar anında kendisine bildirirlerdi. Oradaki ağırlıkları ve fiyatları kendisine söylerler, bölgenin kolaylıklarını ve zorluklarını ona tasvir ederlerdi. Buldukları şehir ve köylerin haritalarını, yollarını, evlerinin planlarını, mesafelelerini ve genişliklerini tüm ayrıntıları ile kendisine çizerler ve oradaki emirlerin, ileri gelenlerin, zengin ve fakirlerin isimlerini, lâkaplarını, şöhretlerini, soylarını ve mesleklerini tek tek kendisine bildirirlerdi. Timur da zihnini hep kendisine bildirilen şeyler ile meşgûl eder ve bir şehri aldığı zaman o şehrin ileri gelenlerinden birini çağırarak: Filanca kişi ne yapıyor? Şu tarihteki falanca kişi ile olan meselesini ne yaptı? Şu olay ne oldu? Filan kişi ile falan kişi kendi aralarındaki kavgayı ne yaptılar? gibi sorular sorardı. Tabi ki, karşısındakiler çok şaşırır ve bu olaylar cereyan ettiğiinde Timur'un orada hazır ve nazır olduğunu zannederlerdi (*İbn*

Arabşah, 1986: 456-457; es-Sehavî, (tarihsiz), III: 49; İbn Hacer, 1998, I: 336, 491, el-Makrîzî, 1997, V: 199).

Timur, casuslarından bilgi almadan asla hareket etmez ve kendi ordusunda birinin casusu varsa onu hemen tanır. Çünkü kendi casusları ve sırdaşları sayesinde yeni doğan her bebekten ve yapılan her gizli şeyden haberi olur, zeki olduğu için de gözünden hiçbir şey kaçmazdı. Bir yere hareket etmek istediğinde devlet erkânını hemen toplar ve kendileri ile istişare ederek, onlara istedikleri kadar konuşma hakkı verirdi. Bundan asla vazgeçmez ve daima “İnsanlardan istişare eden hiçbir zaman yanılmaz ve düzenli olarak işlerinin sonucunu tartışan kişi asla pişman olmaz. Benim istişare meclisimde herkes istediği kadar konuşsun ve hiç çekinmeden istediği fikri söylesin. Eğer hata ederse bir şey kaybetmez, ama isabet ederse kendisine iki sevap vardır” derdi. Doğru karara varmak için bütün gücünü harcayan Timur ortaya çıkan kararlar kendi fikrini birleştirir ve bunun kendi isteğine uygun olmasını isterdi. Bütün görüşler bir noktada ittifak ettikten sonra da bu meclisi feshedip Süleyman Şah, Kumarî, Seyfeddin, Allah Dad, Şah Melik ve Şeyh Nureddin gibi kişilerden oluşan kendi özel meclisini toplardı. Bu mecliste durum inceden inceye bir daha gözden geçirilerek nereye, nasıl ve ne zaman hareket edileceği üzerine ittifakla bir karar alınır (İbn Arabşah, 1986: 458; es-Sehavî, (tarihsiz), III: 49). Bu şekilde ince eleyip sık dokuyarak bir yere hareket etme veya sefere çıkma kararı alan Timur, hiçbir şeyi tesadüfe bırakmaz, harekete geçmeden önce casusları ile yazışarak her türlü tedbiri alırdı. Sadece hareket edilecek yön değil, diğer yönler de mutlaka emniyet altına alınır. Hareket sırasında hedef saptırmayı çok iyi beceren, düşmanı, casuslarını ve gözcülerini yanıltmada çok başarılı olan Timur, önce öncü kuvvetleri kararlaştırılan yere gruplar halinde yollar, ardından ana orduyu başka bir yöne gönderir, zaruret olmadıkça gidilecek yerin sırrını kesinlikle hiçbir kimseye vermezdi. Askerlerini bir doğruya bir batıya götürür, çok kalabalık ordusu bir görünür bir kaybolur, bir düzene girer bir bozulurdu. Onların geldiğini gören gözcüler ve öğrenen casuslar hemen efendilerine gördüklerini ve bildiklerini haber verirler ve Timur’un yöneldiği yerin ahalisine, gelen bu tehlikeye karşı hazırlanmaları haberi verilir, ama hiç kimse hiçbir şey anlamadan Timur’un ordusu gelerek orayı anında yerle bir eder veya başka bir yönde başka bir bölgeye ulaştıkları haberi alınır. Tabi ki, o bölgenin halkı bundan habersiz olurdu (İbn Arabşah, 1986: 457-459; es-Sehavî, (tarihsiz), III: 49).

Mesela Timur, 795 (1292-1293) yılında Bağdat halkının Ahmet b. Üveys’in zulmünden bıkmaları ve kendisini Bağdat’a çağırması üzerine hemen Bağdat’a yönelmiş ve şehre iki günlük mesafedeki Derbend’e geldiği sırada Ahmet b. Üveys kendisine Şeyh Nureddin Horasanî’yi yollamıştır. Timur, Şeyh

Nureddin'i hürmetle karşılayarak "Bağdat'ı senin hatırın için bırakıyorum" demiş ve Sultaniye'ye doğru hareket ederken, Şeyh Nureddin ise bu haberi hemen Ahmed b. Üveys'e müjdeleyerek Bağdat'a yönelmiştir. Sultaniye'ye doğru hareket etmiş olan Timur, bu arada diğer bir yoldan dolaşarak, güney taraftan çoktan Bağdat'a girmiş ama Timur'un Bağdat'a doğru geliyor olmasından dolayı tetikte beklemekte olan Ahmet b. Üveys'in bundan haberi bile olmamıştır (*İbn Hacer, 1998, I: 452-453; el-Makrîzî, 1997, V: 338; İbn Kâdi Şuhbe, 1977, I: 473*). Burada Timur'un hem Şeyh Nureddin Horasanî'ye hürmet edip, Bağdat'ı kendisinin hatırı için bağışladığını ifade etmesi hem de Bağdat'a ondan önce ulaşarak şehre girmesi yukarıda da anlatıldığı gibi Timur'un şavaşıırken ve düşmanlarını cezalandırırken yalan söylemeyi ve hertürlü davranışı mübah görmesinden ileri gelmektedir.

Timur'un askerî dehasını, kurnazlığını ve casuslarını anlattıktan sonra başarısında şüphesiz büyük bir paya sâhip olan ordusu hakkında Arap kaynaklarında geçen ifadelerin de burada zikredilmesi gereklidir. İbn Arabşah ve es-Seyrafi'ye göre Timur'un bir okyanus gibi olan ordusunun ne başı ne de sonu vardı ve askerlerinin sayısı Allah'tan başkasının sayamayacağı kadar çoktu. Bölüğünden ayrılan bir asker, yerini içtima gününe kadar bir daha bulamazdı (*İbn Arabşah, 1986: 457, 482; es-Seyrafi, 1971, II: 74*). İbn Şihne, Hâfiz el-Harezmî'nin kendisine "Timur'un divanı 800.000 savaşıyı içeriyor" dediğini ifade etmektedir (*İbn Şihne, 1873: 218; İbn Hacer, 1994, II: 136*). Timur'un, zamanın ve olayların getirebileceği tüm tecrübeleri görmüş, her türlü şiddeti ve sıkıntuları yaşamış olan askerleri, dünyayı ve insanları çok iyi tanırlardı. Bu sebeple her türlü çıkmazın üstesinden nasıl gelineceği çok iyi bilirler, en büyük olaylar karşısında bile dehşete düşmezler, kısacası hiçbir engel onları durduramazdı. İbn Arabşah'ın deyimi ile "İneklere yük yükler ve binerler, hatta eşeklere eyer vurup gem takarak Arap atına binenlerle yarışır ve onları geçerlerdi" (*İbn Arabşah, 1986: 473-474*). Timur'un ordusunda bir yandan merhametsiz ve zalim kişiler, putperest Türkler, ateşperest Acemler ile Müslüman olmayan kâfir, kâhin, büyücü vesair kimseler bulunurken, diğer yandan zarif, edepli ve sâlih kişiler, fazilette örnek olmuş kimseler, âlimler, veliler, Suffiler vesair kişiler de mevcut idi. Ayrıca, büyük ve şiddetli savaşırlara katılıp, erkeklerle başa baş savaşılan, cesur erkeklerin yaptığı mızrak ve ok atma gibi şeyleri yapabilen kadınlar da vardı. Bu kadınlardan hamile olanlar doğum vakti gelince hemen yolun kenarına çekilip atından inerek, doğumunu yapar ve çocuğunu alarak diğerlerine yetiştirirdi. Bu şekilde, seferde doğmuş, büyümüş, evlenmiş ve çocuğu olmuş ama yerleşik hayata geçmemiş askerleri vardı (*İbn Arabşah, 1986: 476, 479, 481; es-Seyrafi, 1971, II: 75*).

Sefer emri çıkardığı zaman öğle vaktinden ikindiye kadar gecikenin kellesini vuran ve askerleri, sefere çıkıldığı zaman kaç sene sonra geri dönüleceğini merak eden Timur'un (*İbn Arabşah, 1986: 485*) "Beş Yıllık Sefer", "Yedi Yıllık Sefer" diye adlandırılan seferleri vardır.

Şüphesiz Timur, yaptığı savaşlarda askerî dehasının ve askerî konulardaki bu titizliğinin meyvelerini toplamaktaydı. Gerçekten de İbn Kâdı Şuhbe, Timur'un, yaptığı sayısız savaşlarda ne bir kez hezimete uğradığının ne de geri çekildiğinin kaydedilmiş olduğunu ifade etmektedir (*İbn Kâdı Şuhbe, 1997, IV: 440*). Volga nehrinden, Ganj nehrine, Tanrı dağlarından İzmir ve Şam'a kadar geniş bir alanı ele geçiren ve Osmanlı Sultanı Bâyezid, Memlûk Sultanı Ferec ve Altın Orda Hanı Toktamış gibi kimseleri alt eden ve karşısında hiç kimsenin durmadığı Timur'a haklı olarak "Sultanları ve Melikleri Kahreden Adam (قاهر الملوك)" (صاحب قران الأقاليم السبعة), "Denizlerin ve Karaların Kahramanı (قهرمان الماء والطين)", "Meskûn Memleketlerin Sâhibi (مالك ممالك الربع المسكون)" (*İbn Arabşah, 1986: 452; İbn Tagrîbirdî, 1956, XIII: 163; İbn Kâdı Şuhbe, 1997, IV: 440*) gibi lâkaplar takılmıştır.

Timur'un İlim ve Âlimlere Karşı Olan Tavrı

Okuma-yazması olmayan ama Türkçe, Farsça ve özellikle de Moğolca'yı çok iyi konuşan Timur (*İbn Arabşah, 1986: 455; es-Sehavî, (tarihsiz), III: 49; İbn Kâdı Şuhbe, 1997, IV: 438*) ilmi, âlimleri, şeref sâhibi kimseleri çok sever ve onlara saygıda kusur etmezdi. Bu kimseleri kendisine yakın ve herkesten üstün tutar, kendileriyle tartışıp görüşlerini alarak herhangi bir konuda doğru yolu bulmaya çalışır ve onlara faaliyetlerinde yardımcı olurdu (*İbn Arabşah, 1986: 454; İbn Hacer, 1994, II: 229; es-Sehavî, (tarihsiz), III: 49; İbn Tagrîbirdî, 1956, XIII: 163; İbn Kâdı Şuhbe, 1997, IV: 438; İbn İyâs, 1983, I/2: 710*). Sanatında mahir kişilere tutkun olan Timur, bütün zanaat ve meslek sâhiplerine, yaptığı işin büyüklüğüne ve küçüklüğüne bakmadan sâhip çıkardı. Bunu yaparken de sadece yapılan işin faydalı olup olmadığına önem verirdi (*İbn Arabşah, 1986: 454; İbn Tagrîbirdî, 1956, XIII: 163; es-Sehavî, (tarihsiz), III: 49*). Bu nedenle fethettiği ülke ve şehirlerdeki âlimleri, erdemli kişileri, meslek ve zanaat sâhiplerini aileleri ile birlikte başkent Semerkand'a götürür ve sanatlarını orada icra etmeleri için elinden geleni yapardı. Bu sebeple Semerkand, dönemin en güzel şehirlerinden biri haline gelmiştir (*İbn Arabşah, 1986: 293, 470; İbn Kâdı Şuhbe, 1997, IV: 183; es-Sehavî, (tarihsiz), III: 48; İbn İyâs, 1983, I/2: 615-616*).

Semerkand'da değişik yapı ve farklı dizaynlarda muhteşem saraylar yaptırmış, bu sarayların içine ve duvarlarına kendisinin portrelerini çizdirmiştir. Bunların yanında, melikler, emirler, âlimler vesair kişilerle yaptığı sohbetleri, sultanların

kendisinin huzurunda el-pençe durmasını, askerlerini, av ve savaş sahnelerini, düşmanların hezimetlerini tasvir eden manzaraları da resmetmiştir. Buralarda ayrıca hanımları, çocukları ve torunlarının resimlerine de yer verilmiştir. Timur tüm bu resimleri kendisinden habersiz olanlara kendini tanıtmak ve haşmetini göstermek amacıyla yaptırmıştır (*İbn Arabşah, 1986: 465*).

İnşa ettirmiş olduğu bu büyük ve sağlam sarayların etrafına ve Semerkand'ın muhtelif yerlerine eşsiz bağlar ve bahçeler düzenlettirmiş ve bunların içine en değerli meyve ağaçlarını dikmiştir. Timur, bir yere gittiği, bir sefere çıktığı ve askerleri Semerkand'ı boşalttığı zaman şehir halkının hepsi bu bahçe ve bağlara gelirlerdi. Çünkü, bunlardan daha harika ve daha güzel piknik ve mesire alanları yoktu. Bunlara, "İrem Bağı", "Ziyetü'd-Dünya", "Cennetü'l-Firdevs" ve "el-Cennetü'l-Ulyâ" gibi adlar veren Timur, Semerkand sirtlarında, keşif yolu üzerinde yaptırdığı geniş bağ içine inşa ettirmiş olduğu saraya "Taht-ı Karaca" ismini koymuştur. Bir yandan Bağdat, Dımaşk, Halep gibi birçok şehri yerle bir edip yakan, diğer yandan ise başkenti Semerkand çevresinde oldukça güzel kasaba ve şehirler yaptıran Timur, bunlara Bağdat, Dımaşk, Şiraz, Sultaniye, Hıms gibi önemli şehirlerin adını vermiştir (*İbn Arabşah, 1986: 465; İbn Kâdı Şuhbe, 1997, IV: 441-442; es-Sehavî, (tarihsiz), III: 50*).

Bu büyük fatihin tarihe olan sevgisi, anlatılabilecek türden değildi. Meclisinde devamlı tarih, siyer ve geçmiş hükümdârların hayatını anlatan kitaplar okunurdu. Bunu bir meleke haline getirmişti ve tekrar tekrar okundukça hoşuna giderdi. Böylece derin bir tarih bilgisine ulaşmış olan Timur, kendisine tarih okuyan kimse hata yaptığı zaman bunu hemen fark eder ve düzeltirdi (*İbn Arabşah, 1986: 452, 455; İbn Tagribirdî, 1956, XIII: 163; es-Sehavî, (tarihsiz), III: 49; İbn Kâdı Şuhbe, 1997, IV: 438*).

Timur'un tarih bilgisini daha iyi anlayabilmek için meşhur tarihçi İbn Haldûn ile olan görüşmesinin mutlaka incelenmesi gerekmektedir. Timur'un tarihe olan sevgisinin yanında, şahsiyeti, kabul çadırı ve âdetleri hakkında da ilginç ve önemli bilgiler yansıtan bu görüşme incelendiğinde, Timur'un, tarihi ve âlimleri ne kadar sevdiği ve onlara karşı nasıl olumlu bir tavır içerisinde olduğu açıkça görülecektir. Ancak bu görüşmeyi detaylı bir şekilde anlatmak çalışmamızın sınırlarını aşacağından dolayı özet olarak aktaracağız: Tarihe karşı derin bir sevgi duyan Timur, Dımaşk'ı kuşattığı zaman, İbn Haldûn'un Mısır Sultanı Ferec ile şehre gelmiş olduğunu ve Sultan Mısır'a döndüğü halde onun hâlâ şehirde bulunduğunu (*İbn Haldûn, 1979: 405-408; İbn Arabşah, 1986: 252; İbn İyâs, 1983, I/2: 609*) casusları sayesinde öğrenmiş ve kendisiyle barış görüşmesine gelen İbn Muflih'e onun şehirde olup olmadığını sormuş, bunun üzerine de İbn Haldûn Timur'un yanına

gitmiştir. İbn Haldun'u gayet güzel bir şekilde ağırlayan Timur, ona ülkesi ve tarih ile ilgili ilginç sorular yöneltmiş ve İbn Haldûn da bunları cevaplamıştır. İbn Haldûn'un vermiş olduğu bazı cevaplarla tatmin olmayan Timur, o konudaki kendi görüşleri ile İbn Haldun'u şaşırtmıştır. Bu arada aralarında oldukça samimi bir hava oluşmuş, Timur İbn Haldûn'a karşı oldukça sıcak davranmış, onun tüm isteklerini yerine getirmiş ve hatta Mısır'a dönmesine bile izin vermiştir (*İbn Haldûn, 1979: 408-425. Bu görüşmenin detayları için bk. Yüksel, 2001: 98-106*). Ele geçirdiği memleketlerdeki alimleri toplayıp Semerkand'a götüren Timur'un, İbn Haldûn'a Mısır'a dönmesi için izin vermesi, kanaatimizce kendisinin tarihe olan sevgisinden, İbn Haldun'un büyük bir tarihçi olmasından ve Timur'u etkilemesinden kaynaklanmaktadır.

Timur'un ilginç bir özelliği daha vardı: Âlimleri toplayarak çözümünü yok gibi görünen problemleri önlerine koyar ve o konuyla ilgili bazı genel şeylerden bahsederdi ki, orada hazır bulunanlar Timur'un bu ilmi okumuş olduğunu zannederlerdi. Ardından da âlimlere konuyu tartışmalarını emreder ve sorularıyla onları sıkıntıya sokardı. Bunu genellikle de fethettiği şehirlerdeki âlimlere, onlara işkence etmek ve ölümlerine sebep olmak amacıyla yapardı (*İbn Arabşah, 1986: 214, 457; İbn Şihne, 1873: 213; es-Sehavî, (tarihsiz), III: 47, 50*). 11 Rebî'yülevvel 803 (30 Ekim 1400) tarihinde Halep şehrini aldığı zaman, içlerinde İbn Şihne'nin de bulunduğu âlimler ve kadıları toplayarak yaptırdığı tartışma Timur'un soruları ile ulemayı sıkıştırmasına çok güzel bir örnektir. Bu tartışmayı özetle İbn Şihne'nin kendi ağzından nakledeceğiz: "Bizi [ulema ve kadıları] çağırtdı, huzuruna geldik ve oturmamız emredildi. Kendi ulemasının ileri geleni el-Mevlâ Abdulcebbar b. Allâme Numaneddin aracılığı ile bize: 'Semerkand, Buhara, Herat vesair şehirlerdeki ulemaya sorduğum ve cevap veremedikleri soruyu soruyorum. Yalnız onlar gibi olmayın! En iyiniz ve en bilginizden başkası bana cevap vermesin ve ne konuştuğunu bilsin. Çünkü ben âlimlerle çok içli dışlı oldum, onlar hakkında çok bilgim ve dostluğum, ayrıca da çok eskiye dayanan bir ilim aşkı var!' dedi. Timur'un sorularıyla ulemayı sıkıştırdığımı duymuştuk ve bunu da onların ölümlerine ve işkence çekmelerine sebep olmak için yapıyordu. Kadı Şerafeddin Musa el-Ensarı benim için dedi ki, 'Bu bizim üstadımız, bu memleketin hocası ve müftüsüdür, sadece Allah'tan yardım diler, ona sorun'. Bunun üzerine Timur sordu: 'Dün sizden ve bizden ölenler oldu, peki hangisi şehittir? Sizden ölenler mi, bizden ölenler mi?' Bunun üzerine hepimiz sustuk kaldık ve kendi kendimize 'Onun âlimleri sıkıntıya sokuşu işte bu!' diye söylendik. Herkes susmuştu ki, Allah bana cevabı hemen gösterdi ve 'Aynı soru Hz. Muhammed'e de soruldu, ben de onun gibi cevaplandırım' dedim. Timur bana dönerek, Abdulcebbar'a 'Bu

adam benim sözümle alay mı ediyor? Peygamber Efendimize sorulan soru ve onun cevabı nedir?" dedi. Ben de 'Peygamber Efendimize 'Ya Resûlullah birisi samimi inançla, biri cesaretle, öteki ise gösteriş için savaşıyor; hangimiz Allah yolundayız? diye sordular. Resulullah da 'Kim Allah lafzını yüceltmek için savaşırsa o şehittir' diye cevapladı dedim ve 'Dün sizden ve bizden kim Allah lafzını yüceltmek için savaştı ve öldüyse o şehittir' diye ekledim. Bunun üzerine Timur 'güzel, güzel', Abdulcebbar da 'Ne güzel dedin' dedi... ve Timur'dan sorular, bizden de cevaplar arka arkaya geldi. Kendisinin son sorusu 'Hz. Ali, Muaviye ve Yezid hakkında ne diyorsunuz?' şeklinde oldu. Kadı Alemuddin el-Kufsi, 'Üçü de müçtehidir' deyince Timur çok kızdı ve 'Haklı olan Hz. Ali'dir, Muaviye zalim, Yezid ise fasıktır. Siz Halepliler Dimaşk ehline tabisiniz. Onlar Yezididirler ve Hz. Hüseyin'i katletmişlerdir' dedi..." (*İbn Şihne, 1873: 213-215; İbn Arabşah, 1986: 214-216*). Es-Sehavî de bu konuyla ilgili olarak şunları söylüyor: "Timur Halep'te, kaleyi de alınca ulemayı toplayıp onlara eziyet etmek için Muaviye ve Yezid hakkında ne düşündüklerini sordu. Kadı Alemuddin el-Kufsi de 'Hz. Ali içtihat etti iki sevap aldı, Muaviye içtihat etti ama içtihadında yanıldı bir sevap aldı' diye cevap verince, Timur çok kızdı. Musa el-Ensari eş-Şafî de 'Muaviye'ye lanet caiz değildir, çünkü o sahabeler' dediğinde de Timur 'Sahabe kime denir?' diye sordu. O da 'Hz. Muhammed'i görene denir' diyerek cevap verdi ve bunun üzerine Timur, 'Yahudi ve Hıristiyanlar da onu gördüler, peki onlar da mı sahabe?' diye sordu. Kadı Şerafeddin de 'Müslüman olması gerekir' diyerek, 'Bazı kitapların haşiyesinde Yezid'in lânetlenmesinin caiz olduğunu gördüğünü' ekledi ama Timur yine kızdı..." (*es-Sehavî, (tarihsiz), III: 47*). Hz. Ali, Muaviye ve Yezid konusunu Dimaşk'ta da tartıştıran Timur'un Dimaşk âlimlerine sorduğu diğer bir soru ise 'İlim derecesi mi yüksek, mezhep derecesi mi' idi (*İbn Arabşah, 1986: 261, 263*).

İbn İyâs ise Timur'un âlimleri sevdiğini ve kendine yaklaştırdığını, sonra da onları çok kötü bir şekilde öldürdüğünü, Bağdat ulemasından sayılamayacak kadar çoğunu ve Mısır âlimlerinden de büyük bir sayıyı katlettiğini söylüyor ve "Kadı'l-kudat Sadreddin el-Munavî'yi bir çuvala koyarak Zap suyunda boğdu" diyerek¹⁵ buna örnek vermiştir (*İbn İyâs, 1983, I/2: 710*).

Kanaatimize göre, Timur'un âlimleri soruları ile sıkıştırdığı ve baskı altına aldığı doğrudur. Çünkü Timur, Sünni İslâm inancına sâhip olmasına ve İran'da Sünni politikalar izlemesine rağmen, vermiş olduğumuz örneklerden de anlaşılacağı üzere Dimaşk ve Halep'teki âlimlerle yaptığı tartışmalarda sanki ateşli bir Hz. Ali taraftarı gibi davranmış ve âlimleri de birer Yezid taraftarı oldukları havasına sokarak onları azarlamak ve onlara kızmak sureti ile kendilerine sıkıntılı anlar yaşatmıştır. Ama her ne kadar bazı Arap kaynaklarında Timur'un

âlimleri öldürdüğü ifade edilse de, daha önce de belirttiğimiz gibi, Timur'un fethettiği ülke ve şehirlerdeki âlim ve sanatkarları toplayıp Semerkand'a götürerek ilim ve sanatlarını orada icra etmeleri için kendilerine her türlü imkanı sağlamış olması, kendisinin âlimlere verdiği değer bir göstergesidir. İbn Arabşah'ın isimlerini zikrettiği Timur'un seçkin devlet adamları, âlimleri ve sanatkarları onun, çevresinde büyük âlimler olduğunun ve onlara değer verdiğinin bir kanıtıdır. İbn Arabşah'ın Timur'un çevresindeki alim ve sanatçıların isimleri ve özellikleri hakkında yazmış olduğu satırları aktarmakta yarar vardır:

“Emirleri ve vezirleri: Bunlar sayılamayacak kadar çoktur. En önemlileri bu kitapta adı geçmiş olanlardır [İbn Arabşah burda daha önce adları geçen Süleyman Şah, Kumarî, Seyfeddin, Allah Dad, Şah Melik ve Şeyh Nureddin gibi kişileri kast ediyor] ve Timur, yetiştirmiş olduğu 3. kuşak emir ve vezirleri döneminde ölmüştür.

Kâtipleri: el-Hâce Mahmud b. eş-Şehâb el-Herevî, Mesud el-Simnânî, Muhammed es-Sağrıç, Taceddin es-Selmânî, Alâ'uddevle, Ahmed et-Tusî ve diğerleri.

Sır Kâtibi: Kalemi, Timur'un kılıcından keskin olan, zamanının kadısı ve Arap-Fars dünyasının en faziletlisi Mevlâna Şemseddin.

İmamı: Abdulcebbar b. en-Numan el-Mutezilî.

Memleketin önde gelen alimlerinden: Mevlâna Kutbeddin, Hâce Abdulmelik ve amcasının oğlu Hâce Abdulleve ve diğerleri.

Tarih ve kıssa okuyucusu: Mevlâna Ubeyd.

Fakihleri: (Semerkand'ı istilâ ettiği günlerden) Mevlâna Abdulmelik; *el-Hidâye* müellifinin evlâtlarından olan bu zat aynı anda hem ders okutur, hem satranç ve tavla oynar hem de şiir yazardı. Numaneddin el-Hârezmî; daha önce adı geçen Abdulcebbar'ın babası olan bu zata II. Numan (Ebu Hanife) denirdi ve âmâ idi. Hâce Abdulleve; bu kişi Mevlâna Abdulmelik'in amcasının oğlu idi ve amcasının oğlundan sonra Mâverâünnehr'de riyaset kendisine geçmişti. Abdulmelik'in oğlu Mevlâna İsmâeddin b. Abdulmelik.

Muhakkikleri: Sadeddin et-Taftâzânî, Seyyid Şerif Muhammed el-Curcanî.

Muhaddisleri: Timur Suriye'ye gelmeden önce Suriye'den Mısır'a, oradan da Anadolu'ya kaçan ve Timur tarafından Anadolu'dan getirilen Şeyh Şemseddin Muhammed b. el-Cezerî ve Kur'ân-ı Kerim'i 100 ciltlik bir eserde tefsir etmiş olan büyük alim, müfessir, muhaddis ve hâfız olan Muhammed el-Zâhid el-Buhârî.

Kıraat âlimleri: Yukarıda adı geçen el-Cezerî ve el-Buhârî ile Mevlâna Fahreddin.

Ses ve kıraat yönüyle çok güzel Kur'an okuyucuları ve hâfizları: Abdullatif el-Dâmğanî, Mevlâna Eseduddin, eş-Şerif el-Hâfiz el-Hüseynî, Mahmud el-Mıhrık el-Harezmi, Cemaleddin Ahmed el-Harezmi, Abdulkadir el-Meragî; bu zat musikî ilminde de üstad idi.

Vaiz ve kelimcileri: Mevlâna Ahmed b. Şemsu'l-E'imme es-Serâî; ona Arap, Fars ve Türk kelimcilerinin şahı denilirdi ve devrinin en önemli bilim adamıydı. Mevlâna Ahmed el-Tirmizî ve Mevlâna Mansur el-Kağanî.

Hattatları: es-Seyyid el-Hattat b. Bendegir, daha önce adı geçen Abdulkadir, Taceddin el-Selmânî ve diğerleri.

Müneccimleri: Bazıları vardı ki, çok meşhur ve yetenekli idiler ama Mevlâna Ahmed'den başkasının ismini hatırlamıyorum. Bu kişi hem tabip, hem bakırcı hem de müstehric idi ve bana 'Ben 200 senelik zîc cetveli çıkardım' dedi. Aramızda geçen bu konuşma 808 (1405-1406) senesinde olmuştur.

Kuyumcuları: el-Hâc Ali eş-Şirâzî, el-Hâc Muhammed el-Hâfiz eş-Şirâzî ve diğerleri.

Oymacıları: Bunlar geniş bir topluluk ve en iyileri Altun idi; sanatında bir harikaydı. Yüzük taşlarını nakşeder ve yeşim ile akiği yakuttan daha güzel bir şekilde oyardı.

Satranççıları: [Bunları Timur'un satranca karşı olan sevgisini anlatırken aktaracağız].

Mutribleri: Daha önce adı geçen Abdulkadir el-Meragî, oğlu Safiyüddin, damadı Nesrin, Kutb el-Mevâsılî, Erdeşir el-Cenkî ve diğerleri.

Nakkaşları: Çok kişi vardı. En üstünleri Abdulhayy el-Bağdadî idi ve sanatında çok mahirdi.

Cam ve bakır nakışçıları: Bunlar sayılamayacak kadar çok ve her biri kendi döneminin en iyisi ve harikası idiler.

Bu kişilerin hepsi de üstün vasıflı kimselerdi ve yetenekleri anlatılmakla bitmezdi. Burada yazmış olduklarım tanıdıklarımın isimlerini hatırlamış olduklarımdır. Öte yandan tanımadığım veya tanıyıp da isimlerini hatırlayamadığım kişiler de sayılamayacak kadar çoktu" (*İbn Arabşah, 1986: 466-470*).

Yukarıda ismi geçen, dönemin en üstün ilim ve sanat adamlarının Timur'un hizmetinde olmalarına bakarak Timur'un gerçekten ilimi, sanatı ve bunlarla uğraşan kimseleri sevdiği ve onları koruyup gözettiği rahatlıkla söylenebilir.

Timur'un Hâkimiyet Anlayışı

Yüce bir himmete sâhip, mülk ve saltanata karşı da büyük bir hırsı olan Timur, adamlarının anlattığına göre daha koyun çalıp yol kestiği, adamlarının ve techizatının çok az olduğu günlerde bile yeryüzündeki bütün melikleri öldürmek ve dünyanın hükümdârlığını ele geçirmek istiyordu. Bu yüzden adamları da kendisini ahmak ve akılı kıt olarak değerlendiriyorlardı (*İbn Arabşah, 1986: 42; İbn Tagribirdî, 1956, XII: 256; es-Sehavi, (tarıhsız), III: 50*). Ama bu, kendisinin ahmak yada aklının kıt olmasından değil, aksine karakterindeki liderlik vasfından ileri geliyordu. Çünkü, Türk-Moğol kültüründe yetişmiş bir liderin, kısaca “Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar olan her yerin hâkimi olmak” olarak tanımlanan Türk Cihan Hâkimiyeti Düşüncesi’nden, “Gök yüzünde tek bir güneş varken yeryüzünde nasıl iki hâkim olabilir” inancından habersiz olması ve bunlarla çelişen bir hükümdârlık kurmak istemesi düşünülemezdi. Böyle yanlış bir düşüncenin ortaya çıkmasına da asla meydan vermemiş olan Timur, Suriye’ye sefere çıktığı zaman Halep’e yolladığı ve Mısır sultanının elinde esir bulunan yakını ve emiri Atlamış’ı istediği mektubunda da “Kendisinin dünyadaki tek hükümdâr olduğunu, dünyadaki diğer meliklerin kendisine itaat etmesi gerektiğini” söylemiş ve Mısır sultanına “Diğer melikler benim hizmetçimdir, siyaset onların işi değildir, Çerkesler siyasetten ne anlar?” demişti (*İbn Arabşah, 1986: 198*).

Böyle mutlak bir hâkimiyet anlayışına sâhip olan ve bunu fiilen de uygulayan Timur, ne yazık ki, meşru bir hükümdâr değildi. Ama Çağatay soyundan gelen bir sultan adına ülkeyi yönetiyor, bütün karar ve emirleri kendisi veriyordu (*el-Makrîzî, 1997, VI: 52; İbn Hacer, 1994, II: 226; es-Seyrafi, 1970, I: 457; 1971, II: 31; İbn Arabşah, 1986: 56-7*). Daha önce de belirtildiği, Çağatay soyundan gelen Suyurgatmış’ı tahta oturtarak kendisi sadece “el-Emir el-Kebir” lakabı ile yönetimi ele almış ve idarenin mutlak hâkimi olmuştu. İbn Arabşah’ın deyimi ile Suyurgatmış onun yanında “Çamura batmış eşek” gibiydi (*İbn Arabşah, 1986: 57*). Timur, her türlü imkan ve güç elinde olmasına rağmen Çağatay soyundan gelen birisini neden tahta oturtmak ve onun adına ülkeyi idare etmek ihtiyacı hissetmişti? Bu sorunun cevabı Çağataylıların hâkim olduğu o bölgede, Cengiz soyuna olan bağlılığın tartışılmaz olmasında ve hükümdâr olabilmek için mutlaka Cengiz Han’ın soyundan gelmenin şart olmasında yatmaktadır. Bu durum, dönemin Arap tarihçilerinin de dikkatini çekmiştir. Nitekim İbn Arabşah da Cengiz Han’ın soyunun “Türklerin Kureys’i” olduğunu, kimsenin onlardan önde gelmeye gücünün yetmediğini ve onların elinden bu itibarı alamayacağını söyledikten sonra, “Eğer birinin buna gücü yetebilseydi bu kişi tüm bu memleketleri fetheden ve tüm yolları

deneyen Timur olurdu” demektedir (*İbn Arabşah, 1986: 56-57*). Bu sebeple de hem Türk-Moğol gelenekleri ve hem de İslâm kültürü içinde yetişmiş bir Müslüman olan Timur için Cengiz Han kanunları şeriatın önce gelmekteydi. Timur bu kanunları esas alır ve siyasî işlerini onların üzerine bina ederdi. Yani Cengiz kanunları Timur için “İslâm fıkhı ve Hz. Peygamberin yolu gibi” idi. Bundan dolayı Müslüman ülkelerdeki birçok âlim Timur’un, şariatça küfür sayılan bu kanunlara uygun davranışlarına fetva vermişler ya da vermek zorunda kalmışlardır (*İbn Arabşah, 1986: 455; İbn Kâdı Şuhbe, 1997, IV: 438-439; es-Sehavî, (tarihsiz), III: 49*). Bu konuda İbn Arabşah ile İbn Kâdı Şuhbe, “Şeyh Hafızuddin Muhammed el-Bezzâzî ve Alâeddin el-Buharî gibi birçok âlimin, Timur’u ve Cengiz kanunlarını İslâm’a üstün tutan bu kişileri tekfir ettiklerini” ifade etmektedirler (*İbn Arabşah, 1986: 455; İbn Kâdı Şuhbe, 1997, IV: 439*). Fakat, Timur’un Müslüman olmadığını, İslâm dinine tamamen karşı olduğunu söylemek de imkansızdır. Çünkü, Timur’un Müslüman olduğu şüphe götürmemekteydi. Din büyüklerine saygıda kusur etmez, âlimlerle dinî konularda sohbet eder, onların görüşlerini alır ve onlarla beraber namaz kılardı. Kendisi daha ilk yıllarında bile Horasan’ın meşhur şeyhlerinden olan Şemseddin Fahirî¹⁶’yi ziyaret etmeye giderek, kendisine bir keçi hediye götürmüştür. Şeyh Fahirî’nin huzurunda diz çöküp edeple oturan Timur, arzu ettiği şeyler için Şeyh’ten dua etmesini istemiş, Şeyh de bu isteğini kabul ederek Timur için dua etmiştir (*İbn Arabşah, 1986: 70-71, İbn Hacer, 1998, I: 17*). Hatta, İbn Kâdı Şuhbe’ye göre tüm azametini rağmen Timur, Allah’tan başkasından korkmayan ve çok sert bir kişi olan Hoca Abdülevvel’den çekinirdi. Abdülevvel sohbet sırasında kendisine “Hayır, ya Emir! Sen sus, ben konuşacağım!” bile derdi. Yine bir gün Timur “Zekat nasıl verilir?” diye sorduğunda, Abdülevvel “Sana zekat vermek düşmez, çünkü sana farz olan şey, gasp etmiş olduğun haram malları sâhiplerine geri vermendir. Herkese hakkını geri verince sana hiçbir şey kalmaz ve fakir olursun. Böylece sana, zekat almak ve insanlara el açmak caiz olur” diye cevap verince, Timur hiç bir cevap vermemişti (*İbn Kâdı Şuhbe, 1997, IV: 442*). Yani, Timur için her ne kadar Cengiz yasaları, İslâm yasalarından, diğer bir deyişle şeriatın daha önce gelse de Timur tamamen Müslümanlıktan uzak bir kişi değildi. Din adamlarına saygıda kusur etmez ve onların nasihatlerini dinlerdi. Ama bir yandan da İslâm dinini kendi siyasî amaçları için iyi bir şekilde kullanır ve yaptıklarına dinî bir meşruluk verirdi.

Dünyadaki tek hükümdârın kendisi olduğuna inanan ve bu uğurda büyük mücadeleler veren Timur’un haşmeti ve çevre memleketlerdeki meliklerden gördüğü saygının göstergesini ifade eden İbn Arabşah’ın şu cümleleri oldukça

ilginçtir: “Şirvan hâkimi İbrahim, Horasan sâhibi Muhammed et-Tusî, Kirman hâkimi Şahoğlu Yakub, Isfendiyar er-Rumî, Karamanoğlu, Menteseoğlu, Erzincan sâhibi Taharten, Fars, Azerbaycan, Deşt, Moğolistan ve Türkistan melikleri, Bedehşan, Mazenderan ve Meracih merzubanları (bu bölgelerde yöneticilere verilen bir unvan) gibi bölge memleketlerinin melikleri ve çevredeki sultanlar; kısacası İran ile Turan melikleri ve sultanları, her ne kadar kendilerini müstakil olarak hutbe okutup sikke bastırsalar ve otoriteyi ellerinde bulundursalar da, Timur’a itaat ettiklerini göstermek için gelirler ve daha gözleri onun çadırına çarpar çarpmaz, edeple kulluk ve hizmet eşiklerinde oturup oradan kendisine geldiklerini bildirirlerdi. Timur onlardan birisini huzuruna istediği zaman hizmetçilerinden birini yollar, bu hizmetçi hemen haberci gibi koşar ve istenilen kimseyi uzaktan ismiyle çağırırdı. O kişi de oturduğu yerden hızla ‘buyrun efendim, buyrun efendim’ deyip yerinden kalkar ve Timur’a doğru koşar, başını itaatle eğerek ve kulaklarını huşu ile açardı. Timur kendisini davet etmiş ve önem vermiş diye bununla akraneları arasında iftihar ederdi” (*İbn Arabşah, 1986: 462-463*).

İbn Arabşah konu ile ilgili ayrıca şu cümlelere de yer vermektedir: “Timur’un adamlarından birkaçı tavlâ oynarlarken, bir ara zarların kaç geldiği üzerine ihtilâfa düşerler ve bir tanesi: ‘Timur’un başı üzerine yemin ederim ki, zarlar şöyle şöyle geldi’ der. Bunun üzerine sanki Hz. Yahya’yı kesmiş, veya Hz. Zekeriya’yı parçalamış, yada Hz. Muhammed’i inkar etmiş, veyahut Hz. Musa’yı Hz. Adem’in önüne geçirmiş gibi karşısındaki rakibi kendisine bir tokat vurur ve ‘Ey zinakar kadın çocuğu! Sen sınırı öyle bir aşttın ki! Nasıl olur da Emir Timur’u ağzınla ve dilinle telâffuz edersin? Sana, yüzünü onun bastığı toprağa sürmek bile düşmez! Hangi cüretle onun başına yemin ediyorsun? Senin ve benim gibiler onun adını ağzımıza bile alamayız. O; Keyhüsrev, Keykavus, ve Keykubad gibi, Doğuya ve Batıya hükmetmiş kişilerden daha büyüktür. O; Buhtunnasr ve Şeddad’dan daha ihtişamlıdır’ der” (*İbn Arabşah, 1986: 463*).

Kendisinin yetiştirmiş olduğu 3. kuşak emir, devlet adamları ve vezirlerinin döneminde ölen Timur, yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere gerçekten büyük bir hükümdârdı. Kendisine bağlı askerler, emirler, melikler ve etrafındaki devlet büyüklerinden şanına layık bir hürmet görmekteydi. Timur ölünce inzivaya çekilerek bir daha yazmayan, sır katibi ve zamanının kadısı olan Mevlâna Şemseddin’in kendisine sorulan, “İnsanlar gülüyor sen niye sevinmiyorsun?” sorusu üzerine verdiği, “Benim kıymetimi bilen öldü, ben de yeni yetmelerin hizmetinde saygınlığımı yitirmeyeceğim” (*İbn Arabşah, 1986: 466-467*) cevabı da kendisine duyulan saygının derecesini göstermektedir.

Timur'un Günlük Hayatı

Arap kaynaklarında, Timur'un günlük hayatını bütün boyutlarıyla ortaya koyan ayrıntılar olmamakla birlikte aile içi ilişkilerden eğlenceye kadar bazı ipuçları bulmak mümkündür. Bu kaynaklar Timur'un şaka, mizah, eğlence, müzik ve şiirden hoşlanmadığını ve bunlarla ilgilenenleri de sevmediğini belirtirken, güzel sestene ve şarap içmekten çok hoşlandığını ifade etmektedirler (*İbn Arabşah, 1986: 178, 451, 454; İbn Tagrîbirdî, 1956, XIII: 162-163; İbn Kâdi Şuhbe, 1997, IV: 438; es-Sehavî, (tarihsiz) III: 49*). Ama, aynı Timur'un, 807 (1404-1405) yılında Semerkand'a döndüğü zaman torunu Uluğ Beg'in düğünündeki tavrına baktığımızda, durum çok farklıdır: Timur o gün, şehir halkına Semerkand'ı süslemelerini emrediyor, herkese ihsanda bulunup cezaları kaldırıyor, kılıç kullanmayı yasaklıyor, zulmü men ediyor ve muhteşem bir düğün hazırlığı yaptırıyor. Herkese en güzel elbiselerini giyip "Gül" adlı cennet bahçeleri kadar güzel olan bahçeye gelmelerini emrediyor, kendisi de en zarif elbisesi ile halkın arasına çıkıyordu. Tüm melikleri, emirleri, âyanları vesair kimseleri çağırarak kendi eli ile onlara su ikram edip, hulle giydiriyor ve kendilerine ihsanda bulunuyordu. Oradaki herkesi kardeşi ve çocukları yerine koyuyordu. Ayrıca, haram olan her şey o gün helâl kılınmıştı. Yani ziyafette her türlü yiyecek ve içecek bulunmakta ve o gün orada ney, çenk, kanun, ud, raks, şiir, şarkı ile sınırsız eğlence serbest idi. Düğün esnasında erkekler Timur'un sağ tarafında, kadınlar ise sol tarafında oturuyor, gelinin üzerine altın ve mücevherler atılıyordu. Melikler ve eşleri geline inciler, mücevherler ve değerli taşlar takıyorlardı. Kadınlar, özellikle bu tür toplantılarda örtünmüyorlar ve erkeklerden kaçınıyorlardı (*İbn Arabşah, 1986: 373-377*). Düşmanlarına merhamet göstermeyen, kendisine muhalefet edenin göz yaşlarına bakmayan, birçok şehri yerle bir edip sayısız kişiyi öldüren, herkese karşı olan ciddî tavrından taviz vermeyen ve eğlence ile şiiri sevmeyen Timur, bu düğün sırasında ise eşsiz bir tavır içerisindeydi. Bu da yeri ve zamanı gelince Timur'un eğlenceye sıcak baktığının ve hoşgörüyü esirgemediğinin bir göstergesidir. Bu tavır genellikle ailesi ile ilgili durumlarda göstermesi, kendisinin ailesine olan sevgisini ve bağlılığını da ortaya koymaktadır. Timur, torunu Muhammed Sultan'a ayrı bir sevgi beslemekteydi ve bu yüzden de onu kendisine veliht edinmişti. Bâyezid'e karşı kazandığı zaferden hemen sonra çok sevdiği torunu Muhammed Sultan'ın, Anadolu'da ölmesi onu çok üzmüş ve kazanmış olduğu zaferin sevinci derin bir hüzne dönüşmüştür. Bu nedenle 807 (1404-1405) senesinin başlarında Semerkand'a dönerken şehir halkına ta'ziye kıyafetlerini giyip Timur'u karşılamaları emredilmiş ve Semerkand'da bulunan en yüksek ve en aşağı tabakadan herkes baştan aşağı siyah elbiseleri ile kendisini karşılayarak ta'ziyelerini bildirmişlerdir. Torununu, Semerkand'da yaptırmış olduğu med-

resesine defneden ve onun kardeşi Pir Muhammed’i veliht ilân eden Timur’un kendisi de öldüğü zaman, bir diğer torunu Halil Sultan tarafından, Muhammed Sultan’ın medresesine defnedilmiştir (*İbn Arabşah, 1986: 408; İbn Kâdi Şuhbe, 1997, IV: 425, 436-437; İbn Hacer, 1994, II: 268*).

Eğlenceye çok fazla meyli olmayan Timur satranç oynamayı çok severdi. Çünkü satranç onun için bir eğlence değil, aksine düşünme kabiliyetini geliştiren bir araç idi. Ayrıca çok sinirlendiği zamanlarda da bu oyunu oynayarak rahatlardı. Satrancı mükemmel bir şekilde oynadığı için çok az kimsenin kendisiyle satranç oynamaya cesaret edebildiği Timur, normal satranç ile oynamayı aşmış ve büyük satrançla oynamaya başlamıştı. Yani satranç tahtasını on-onbire çıkarmış ve taşlara iki deve, iki zürafa, iki boğa, iki aslan, iki debbâbe,¹⁷ iki öncü, bir vezir, bir gözcü ve diğer bazı taşları eklemiştir (*İbn Arabşah, 1986: 454, 461, 469; es-Sehavî, (tarihsiz), III: 49; İbn Tagrîbirdî, 1956, XIII: 163; İbn Kâdi Şuhbe, 1997, IV: 438; İbn İyâs, 1983, I/2: 710*). Timur’un oynadığı büyük satrancın tahtası ve taşların dizilişini İbn Arabşah’a göre metnin sonundaki Tablo I ve Tablo II’de gösterdik.

Timur’un satranççıları arasında Muhammed b. el-Akîl el-Haymî, Zeyneddin el-Yezdî ve başka kimseler vardı. Ama santrançlarının pîri aynı zamanda fakih ve muhaddis olan Alâeddin et-Tebrizî idi. O, Zeyneddin el-Yezdî’ye karşı bir piyon eksikle, Muhammed b. el-Akîl el-Haymî’ye karşı da bir at düşürerek oynar ve ikisini de yenerdi. Et-Tebrizî hamlelerini yapmadan önce, hiç kimse onun ne düşündüğünü ve oyununun ne olduğunu kestiremezdi. Alâeddin et-Tebrizî ile büyük satranç oynayan Timur’un, satranç oyununun konumları ile hamleleri hakkında da şerhleri vardır. İbn Arabşah, Timur ile Alâeddin et-Tebrizî’nin yanlarında ayrıca bir yuvarlak bir de uzun satranç gördüğünü ifade etmektedir (*İbn Arabşah, 1986: 468-469*). Yine bir gün çok sevdiği bu oyunu oynarken rakibine “Şah-Ruh” yaptığı sırada Timur’a iki müjde getirilmiş: Bunlardan birincisi bir erkek çocuk sâhibi olduğu, ikincisi de Ceyhun nehrinin Hita tarafındaki kıyısına inşaa ettirmekte olduğu şehrin tamamlandığı idi. Bunun üzerine Timur oğluna “Şahrüh”, şehre ise “Şahruhiyye” adını vermiştir (*İbn Kâdi Şuhbe, 1997, IV: 441*). Oğlunun ismini satrançtaki bir hamlenin adını verecek kadar bu oyunu seven, Doğu ve Batı’daki tüm bölgeleri fetheden ve her sultanı yenen Timur’un karşısında her şah, ister gerçek anlamda isterse de satranç oyununda olsun, mat idi. Timur, böyle bir kişi olmasına rağmen Alâeddin et-Tebrizî’ye: “Sen satranç sanatında teksin ve üzerine kimse yoktur; tıpkı benim siyaset sahasında tek olduğum gibi” diyordu (*İbn Arabşah, 1986: 468*).

Haşlanmış et yemeyi sevdiği ve misafirlerine de ikram ettiği ifade edilen Timur, bulunduğu mecliste gasp, saldırı, tecavüz ve kan dökmekle ilgili sözlerin dile getiril-

mesine ve küfür edilmesine asla izin vermezdi ve orada sadece yönetim ile ilgili tedbirler görüşülürdü (*İbn Şihne, 1873: 226; İbn Arabşah, 1986: 451, 454; İbn Tagribirdi, 1956, XIII: 163; İbn Kâdi Şuhbe, 1997, IV: 438*). Timur tabiplerin ve müneccimlerin sözüne itimat eder ve müneccimlere danışmadan asla hareket etmezdi. Biri Fazlullah diğeri de Suriye'deki tabiplerin reisi olan ve sürekli taş macunlarını kullanan Cemaleddin adındaki iki meşhur tabibi olduğunu zikreden İbn Arabşah, müneccimlerinin adını hatırlamadığını ifade etmektedir (*İbn Arabşah, 1986: 454, 467; İbn Tagribirdi, 1956, XIII: 163; İbn Şihne, 1873: 216-217*).

Atlar hakkında gerçekten büyük bir bilgiye sâhip olan Timur, atları nişanlarından tanıyarak bir bakışta onların iyisini ve kötüsünü ayırt edebilirdi. Daha gençlik yıllarında bile atlar hakkındaki bu geniş bilgisiyle meşhur olan Timur, yol kesip suç işlemeye devam ettiği ve sıkıntı çektiği günlerden birinde, Herat sultanı Hüseyin'in atına bir şeyler olduğu zaman, kendisinin bu konudaki şöhretini duyan sultanın seyisi tarafından Semerkand'a çağırılmış ve seyisin hizmetine girmişti. Kısa bir süre sonra da seyis ölünce Sultan, seyisin yerine Timur'u atamış ve kendisinin beğenisini kazanınca da onu kız kardeşiyle evlendirmişti (*İbn Arabşah, 1986: 44; İbn Hacer, 1998, I: 18; İbn Tagribirdi, 1956, XII: 256*).

Kaynaklara bakıldığında Timur'un nasıl avlandığı hakkında şu bilgilerle karşılaşılar: Timur avlanmak istediği zaman âdeti olduğu üzere adamlarını gruplar halinde sağa sola, avlanılacak bölgenin her tarafına gönderir ve adamları etrafa yayılarak av hayvanlarını abluka altına alırlardı. Daha sonra bu abluka her yandan daraltılarak hayvanlar ortada bir yerde toplanır; tüm bunlar yapıldıkça kadar da kesinlikle hiç kimse ne bir ok, ne bir mızrak atabilir, ne de herhangi bir hamlede bulunabilirdi. Hayvanlar üzerlerine gelen insanların çokluğundan dolayı kaçmak için herhangi bir yer bulamazlar ve orta yerde sıkışıp kalırlardı. Tam bu sırada Timur adamlarına tef, zurna ve flüt çalmalarını emreder, bunun üzerine hayvanlar güçten kesilir ve oldukları yerde donup kalırlardı. Tüm bunlardan sonra Timur kendi çocukları, torunları ve çevresindeki emirlerin çocuklarına bu hayvanlara ok atmalarını söyleyerek onları izlerdi; böylece onlara cesaret aşıları. En sonunda da adamlarının avlanmasına izin verirdi. İbn Arabşah bir keresinde, herkes avlanırken Timur'un kendi kendine;

Diğer sultanların avı tilkiler ve tavşanlardır,

Ben (atıma) bindiğim zaman benim avım kahramanlardır

mısrasını söylediğini belirtmektedir (İbn Arabşah, 1986: 463-464).

Arap Kaynaklarında Timur İle İlgili Olan Menfi Düşünceler

Timur'un çağdaşı olan Arap tarihçilerinin kendisi hakkında yazmış oldukları, sadece yukarıda anlatılanlar ile sınırlı değildir. Çünkü, Timur'un o dönemdeki Türk ve İslâm dünyasının rakip iki büyük devletinden birisi olan Timurluların başında bulunması ve bu tarihçilerin de diğer devlet Memlûklere bağlı tarihçiler olması dolayısıyla eserlerinde Timur hakkında doğru yada yanlış birçok menfi kayıtlara da yer vermişlerdir. Bu bölümde, Timur hakkında yazılmış olan bu menfi düşünceleri, doğru veya yanlış olmalarını sorgulamadan olduğu gibi aktaracağız:

Arap kaynaklarında Timur, kullarının günahlarından dolayı ülkeleri ele geçirmiş ve onları öldürsün diye hicrî VIII. yüzyılda Allah tarafından yollanan, karanlık bir gece gibi gelen ve kimsenin anlam veremediği bir fitne olarak görülür (*İbn Arabşah, 1986: 37; İbn İyâs, 1983, I/2: 709*). Ayrıca Timur'dan, doğuda ve batıda fitneyi canlandırmış olan kişi, fasıkların başı, total ve deccal bir kimse olarak bahsedilir. Onun karşısında en akıllı ve en zeki kişiler ne yapacağını şaşırır, en sabırlı kimseler bile dehşete kapılır, en aziz insanlar da zelif olurdu. Dünya onu kabul etmiş, o da yeryüzüne hâkim olarak fesat çıkarmış, canlı cansız her şeyi yok etmiş ve kendisinin tугyan kılıcı bütün yeryüzünü pisliğe boğmuştur. İbn Arabşah'a göre Timur, şeytanın insan vücudunda dolaştığı gibi, bu dünyada dolaşüyor, ülkeleri istilâ ediyor ve bedenleri zehirliyordu. Coşkun bir sel gibi olan ve önünde hiç kimsenin duramadığı askerleri de kendisinin şerrini her tarafa yayıyorlardı (*İbn Arabşah, 1986: 38, 113, 115*).

Timur koyun çalarken bir çoban tarafından vurularak Herat sultanına götürüldüğünde, Sultan Hüseyin onun çarımıha gerilmesini emretmiştir. Sultan'ın oğlu Timur'un kendisine bağışlanmasını babasından isteyince, Sultan Hüseyin: "Bu Çağataylı haramî fesat kaynağıdır, eğer sağ kalırsa insanları ve ülkeleri helâk eder" demiştir (*İbn Arabşah, 1986: 48-50*). Timur yarası iyileştikten sonra, âdeti olduğu üzere suç işlemeye geri dönmüş; ama bu sefer fesadı, şerri ve insanlara olan kızgınlığı iyice artmış, Allah'ı zikretmekten uzaklaşarak şeytanlar ile arkadaş olmuştur. Allah'ın kendisine yolladığı, ne dini ne de dünyaları olan Abbas, Kumarî, Süleyman Şah, İdigu Timur ve Cakü Seyfeddin gibi 40 adamla yol kesip suç işlemeye devam etmiştir (*İbn Arabşah, 1986: 42; İbn Tagribirdî, 1956, XII: 255; İbn Kâdi Şuhbe, 1997, IV: 429*).

İçindeki şer ve fesadı dışına hiç belli etmeyen Timur, aynı zamanda cesur bir despot, kan dökücü bir zalim, ahlâksız bir sahtekâr, kurnazların en kurnazı, belâların en belâsıydı. Oldukça gaddar ve sebepsiz yere işkence eden bir kimseydi (*İbn Arabşah, 1986: 110, 178, 128, 193, 200, 391; İbn Tagribirdî, 1956, XII: 218, 254; XIII: 160; es-Sehavî, (tarihsiz), III: 49; İbn İyâs, 1983, I/2: 659, 710; İbn Kâdi Şuhbe, 1977, I:*

512; *İbn el-Furât*, 1936, IX/1: 348-349, 381; *İbn Hacer*, 1994, II: 299). Saltanatı boyunca Allah'tan başka hiç kimsenin sayamayacağı kadar çok insan öldürmüş ve sayılamayacak kadar şehri de yok etmiştir. Kaynakların ifadesine göre, Timur kâfirleri bırakıp Müslümanlar ile savaşmaya hayrandı. Anadolu ve Hindistan'da yaptıklarını bunun en güzel kanıtıydı (*es-Sehavî*, (tarihsiz), III: 49-50; *İbn Hacer*, 1994, II: 299; *el-Makrîzî*, 1997, VI: 168). Ayrıca, fethettiği ülkelerde Müslümanların kafasının kesilip kendisine getirilmesini istemeyi de âdet haline getirmişti (*İbn Şihne*, 1873: 225). Nitekim, İbn Kâdi Şuhbe Timur'u "Müfsidlerin reisi, Müslüman ülkelerini tahrip eden ve Müslümanların kanını akıtan" diye tanımlamaktadır (*İbn Kâdi Şuhbe*, 1997, IV: 429).

Timur'u yukarıda anlatıldığı şekilde tasvir eden İbn Arabşah ve diğer Arap tarihçilerinin Timur'un faaliyetlerini anlatırken kullandıkları konu başlıklarındaki ifadeleri oldukça ilginç ve kayda değerdir. Bunların bazıları şöyledir: "Bu Cafî (kaba, nezaketsiz, terbiyesiz)'nin Şeyh Zeyneddin Ebu Bekir el-Hafî ile Görüşmesi", "Bu Gaddar'ın Sebzvar'a Yönelmesi", "Sebzvar'da Bu Dâ'ar (şer sâhibi, fâsid) ile Şer Taifesi Reisi eş-Şerif Muhammed Arasında Geçenler", "Bu Cânî'nin Mazenderan Emiri Şah Velî ile Mektuplaşması", "Bu Engereğin Fars Memleketleri ve Horasana Dönmesi", "Mardin Sâhibi İsa el-Melik ez-Zâhir'in Bu Hilekâr, Vefasız ve Kurnazdan Çektikleri", "Şam Askerinin Bu Belaların Belasını Kovmak İçin Harekete Geçmesi", "Bu Nankör'ün Geri Dönmesi ve Hint Ülkesini Ele Geçirmeye Niyetlenmesi", "Sultan el-Melik ez-Zâhir Berkuk'un Ölüm Haberinin Bu İsyankar'a Ulaşması", "Bu Büyük Bela'nın Şimşeklerinin Şam Memleketleri Üzerinde Çakması", "Bu Despot'un Geri Dönmesi ve Karabağ'da Kılması", "Bu Uğursuz Baykuş'un Uçması ve Anadolu'yu Harap Etmeye Niyetlenmesi", "Bu Topalların Pîri'nin Gürcülere Yaptıklarının Sonu" (*İbn Arabşah*, 1986: 70, 74, 84, 104, 126, 160, 162, 169, 194, 306, 314, 365), "Timurlenk'in Dımaşk'ı İstilâsı ve Orada Fesat Yapması, Allah Ona Lânet Etsin", "Topal Timurlenk'in Bağdat ve Tebriz'de Yaptıkları" (*es-Seyrafi*, 1971, II: 87, 194).

Daha önce naklettiğimiz, Timur'un Mısır sultanı el-Melik ez-Zâhir Berkuk'a yazdığı mektubun cevabında Mısır sultanı kendisine şöyle demiştir: "*De ki: Allah'ım, (ey) mülkün sâhibi, Sen dilediğine mülkü verirsin, dilediğinden mülkü alırsın; dilediğini yükseltirsin, dilediğini alçaltırsın.*"¹⁸ Küfür olan sözleriniz ve şeytanî şenaatleriniz bize ulaştı. Mektubunuz hazret-i cenâbınızdan ve kâfir bir melikin siretinden haber veriyor. Siz Allah'ın gazabından yaratılmışsınız, üzerine Allah'ın gazabının helâl olduğu kimseler üzerine musallat oldunuz, şüphe edene merhamet göstermez, ağlayanın durumuna üzülmezsiniz ve Allah sizin kalplerinizden rahmeti çekip almıştır ki, bunlar sizin en büyük ayıbınız ve

sultanların değil şeytanların sıfatlarındandır. Sıfat olarak da bunlar size yeter. *De ki: Ey kâfirler, ben sizin yaptığınız ibâdeti yapmam; siz de benim yaptığım ibâdeti yapmazsınız. Ben asla sizin yapmakta olduğunuz ibâdeti yapıcı değilim. Siz de benim yapmakta olduğum ibâdeti yapıcı değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır.*¹⁹ Bütün kitaplarda lânetlendiniz, tüm peygamberlerin dilinde kınandınız ve bütün çirkinliklerle nitelendirildiniz. Ortaya çıkışımızdan itibaren kâfir olduğunuz haberi bize ulaştı. Dikkat edin, çünkü Allah'ın lâneti kâfirlerin üzerinedir. Usule yapışan furu'a aldırılmaz (Temel esasları bilen ayrıntıya dalmaz). Biz gerçek müminleriz, ayıplar ve şüpheler bize işlemez. Kur'an bize indirildi, Sübhan olan Allah daima bize rahmet eder. Biz de Kur'an'ın indirilişini hak ettik, onun bereketi ve anlamını da bilmekteyiz. Ateş ise sizin için yaratıldı ve gök yarıldığında derileriniz tutuşacak. Çok büyük ve güçlü kişilerin dut ile, yırtıcı hayvanların sırtlanlar ile, silahlanmış kişilerin de topallar ile tehdit edilmeleri ne kadar manidardır. Bizler atları şimşek gibi, okları Arap oku, kılıçları Yemenli, aslanları Mudarlı ve yumrukları çok güçlü olan kimseleriz. Doğuda ve Batıda bizi duymayan yoktur. Sizinle savaşmak bizim için bir zevktir. Eğer bizden birisi ölürse, cennette onunla aramızda 1 saat mesafe vardır. *Allah yolunda öldürülenleri, ölüler sanma; hayır, onlar diridirler, Rableri katında rızıklanmaktadır. Allah'ın keremiyle kendilerine verdiklerinden sevinçli olarak, arkalarından henüz kendilerine yetişemeyenlere de korku olmadığına, onların üzüntüye uğramayacaklarına sevinirler. Allah'ın nimetine, lütfuna ve Allah'ın müminlerin ecrini zayi etmeyeceğine sevinirler.*²⁰ 'Yüreklerimiz dağlar gibidir, sayımız kumlar kadardır' sözlerinize gelince: Kasap koyunların çokluğuna aldırılmaz, odun ne kadar çok olursa olsun ateş kıvılcımına dayanamaz. *Nice az bir topluluk var ki, Allah'ın izniyle çok topluluğa galip gelmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir.*²¹ Belâlardan ve felâketlerden kaçınınız. Biliniz ki, bizim için saldırı yapmak en arzu edilir şeydir, eğer yaşarsak mutlu, ölürsek şehit oluruz. Biliniz ki, galip gelen Allah'ın taraftarlarıdır. Hâlâ Emirü'l-mü'minin ve Halifetü'r-Rabbü'l-alemi'nden itaat mi bekliyorsunuz? Sizi ne duyar, ne de size itaat ederiz. O çirkin ve rezil üslubunuzla, perde kalkmadan cevap vermemizi istediniz; bilin ki, perde kalkarsa gerçekler ortaya çıkar. İmandan sonra küfür mü olurmuş? Yoksa siz ikinci bir ilâh mı edindiniz ve bizi de ona itaat etmeye mi çağırıyorsunuz? *And olsun ki, 'Siz çok kötü bir cür'ette bulundunuz!' Neredeyse o(sözün dehşeti)nden gökler çatlayacak, yer yarılacak ve dağlar yıkılıp dağılacaktır!*²² Mektubunu yazan katibine de ki, yazdıkların bize rebap sesi ya da sinek vızıltısı gibi geldi. Unutmayın ki, onun söylediklerini bir kenara yazdık ve ona öyle acı bir azap hazırladık. O, söylediklerinin hesabını verecek inşallah! *Zulüm edenler yakında nasıl bir devrime uğrayıp devrileceklerini bileceklerdir!*²³ Kesinlikle gön-

dereceğiniz kişiyi karıştırmışsınız. Ve's-selâm" (*el-Makrîzî, 1997, V: 351-352; İbn el-Furât, 1936, IX/1: 373-374; İbn Arabşah, 1986: 157-160; es-Seyrafi, 1970, I: 381-383. Bazı Arap tarihçileri de bu mektubun tamamını vermemekle birlikte ya bir kısmını ya da sadece içeriğini vermektedirler: İbn Hacer, 1998, I: 474; İbn Kâdi Şuhbe, 1977, I: 508; İbn İyâs, 1983, I/2: 466*).

Yıldırım Bâyezid ise Timur'un kendisine yazmış olduğu mektubu aldığı zaman hemen ayağa kalkmış, yutkunmuş ve sesini yükselterek: "Bu gibi saçmalıklarla beni mi korkutuyor, tahrik mi ediyor? Bizi ne sandı! Acem melikleri mi, Deşt'teki Tatar aptalları mı? Benim gazi askerlerimi Suriye askerlerine mi benzetti? Yoksa, sağdan soldan topladığı kabileyi benim ordum gibi mi zannediyor? Kendisinin haberlerini aldığımı bilmiyor mu? Melikleri birbirine karıştırmış ve Allah'ın emrine sırtını dönerek kâfir olmuş. Ben bunların hepsini biliyorum. Kendisi sadece bir harami, kan dökücü bir ırz düşmanı, sözünde durmayan bir kalleş ve sapık, sağı solu dolaşan ve zulmeden bir katildir! Dolaştıkça dolaşmış ve bu yüzden de gerçek erkeklerin varlığından habersiz kalarak meydanı boş bulmuş. O şimdi çocuklaşmış ve akli kemâle ermemiş bir ihtiyardır. Küçücük bir kıvılcımken fitili tutuşveren bir lamba gibidir" demiştir (*İbn Arabşah, 1986: 307-309, 311*).

Timur hakkında yukarıda aktardığımız menfi düşünceleri kısaca değerlendirecek olursa; Timur'un, Arap tarihçilerinin gözünde, tüm yeryüzünü kaplayan büyük bir fesat kaynağı, sayısız insanı katleden ve birçok şehri yok eden, eşi benzeri olmayan bir belâ, kendisi Müslüman olmasına rağmen Hristiyanları ve kâfirleri bırakıp Müslümanlarla savaşan ve onların kellelerini vurduran kan dökücü bir zalim, ırz düşmanı, sahtekar ve topal bir hükümdâr olduğu söylenebilir. Öyle ki, Arap tarihçileri Timur'un doğumunu bile şu şekilde anlatmışlardır: "Savaş başlığına benzer bir şey doğdu, havadaki bulutlara uçup ardından sahraya düştü ve ondan yeryüzüne cemre ile kıvılcım yayılarak kırsal bölgeleri ve şehirleri kapladı. Yere düştüğünde buz gibi olmuş ve elleri kanla doluydu. Bunun yorumu kahinlere sorulduğunda bazıları asker, bazıları hırsız, bir kısmı kan dökücü bir kasap, diğerleri ise, kelle uçuran bir cellât olacağını söylediler" (*İbn Arabşah, 1986: 41-42; İbn Tagrîbirdî, 1956, XII: 255*). Kıscası, İbn Arabşah'ın deyimiyile, "Timur'un kendisi deccâl, ordusu da Ye'cûc ve Me'cûc" idi (*İbn Arabşah, 1986: 195*).

Ölümü ve Arap Kaynaklarındaki Yankısı

Timur, 17 Şaban 807/18 Şubat 1405 tarihinde, Çin'e sefere giderken Otrar'da 79 yaşında öldü. Ölüm sebebi kulunç (karın ağrısı) idi, aynı zamanda prostat da olmuştu. Hemen, Semerkand'a getirilerek torunu Halil Sultan tarafından,

daha önce ölmüş olan torunu Muhammed Sultan'ın Ruh Abâd yakınlarındaki medresesine defnedildi (*İbn Arabşah, 1986: 391-393, 408; İbn Hacer, 1994, II: 298-99; İbn Kâdi Şuhbe, 1997, IV: 425, 437, 438; İbn Tagribirdî, 1956, XII: 270; XIII: 160; İbn İyâs, 1983, I/2: 709-710; es-Sehavî, (tarihsiz), III: 49*).

Timur'un ölümünün Arap kaynaklarındaki yankılarına baktığımızda, karşımıza çıkan manzara şöyledir: Timur'un ölümüyle ilgili olarak İbn Arabşah: "Son seferinde Otrar'a vardığında, soğuğu hissetti ve kendisini sıcak tutacak, içkiden içinde faydalı baharatlar olan bir ilaç yapılmasını emretti. Allah bu kirli ruhun çıkmasını istemedi ve icat etmiş olduğu çirkin zulüm sıfatları üzerine ölmesini istedi. Çünkü Timur zalimlerin öncüsüydü ve bir benzeri dünyaya gelmemiştir. Ordusunun durumunu sormaz olmuştu. Sürekli içki içiyor ve kadere direnir, zamana karşı koyuyordu. İçki ciğerlerini parçalamış, takatten düşmüş ve kan kusuyordu. Pişman olup ellerini kemirerek 3 gün can çekiştir ve sonunda öldü. Malı ve evlâdi kendisine fayda etmedi. Ölüm sakisi ona en acı kadehi içirdi ve o güne kadar inkar ettiği şeye iman etti. Fakat şiddet anındaki o imanı kendisine fayda etmedi. Yardım istedi, ama yardımına koşan olmadı. Ey kötü bedende bulunan kötü ruh çık! Yerilmiş olarak çık! Müjdeler olsun sana ki, cehennemde irin içecek ve günahkarlar ile komşu olacaksın! Allah'ın lânetine intikal ederek onun en şiddetli ve en incitici azabında yerini aldı. Allahü Teâla rahmetiyle bu alçaltıcı azabı kullarının üzerinden kaldırdı. *Böylece haksızlık eden milletin ardi kesildi, Alemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun!*²⁴" derken (*İbn Arabşah, 1986: 391-394*), es-Seyrafi: "Timur'un ölüm haberi geldi, Allah ona lanet etsin! Türbe ve kabrine rahmet etmesin! Artık ondan hile ve yalan ortaya çıkmayacak, askeri de daha fazla çapulculuk yapamayacak" (*es-Seyrafi, 1971, II: 209*), İbn Tagribirdî: "Zorba Timur öldü, Allah ona lânet etsin!" (*İbn Tagribirdî, 1956, XII: 270; XIII: 160*), İbn Hacer: "Zorba ve haricî Timur kulunç ishalinden öldü ve ölene kadar idrarını yapamadı, Allah da insanları ondan kurtardı" (*İbn Hacer, 1994, II: 299*) ifadesini kullanmış, İbn İyâs ise:

Cehennem zebanileri ondan nefret ediyor,

Cehennem bile onu görünce Allah'a sığınıyordu

mısrasıyla Timur'un ölümü hakkındaki düşüncesini ifade etmiştir (*İbn İyâs, 1983, I/2: 710*).

Sonuç

Timur, Cengiz Han'ın torunlarının yok olmaya yüz tuttuğu XIV. yüzyılın ikinci yarısında Mâverâünnehr'de ortaya çıkarak Çağatayların tahtına oturmuş ve bölgedeki kargaşaya son vermiştir. Mâverâünnehr ve Moğolistan'da kendi-

ni kabul ettirdikten sonra, Altın Ordu Hanı Toktamış'ı mağlûp etmiş, İran, Azerbaycan ve Irak-ı Acem'i ele geçirmiştir. Ardından Hindistan'ı da istilâ ettikten sonra Suriye'ye yöneldiğinde, 1260 yılında İlhanlıları Ayn Calut'ta durduran Memlûkler bile Timur'un orduları karşısında âciz kalmışlardır. Suriye seferinin ardından girdiği Anadolu'da dönemin en kudretli hükümdârlarından olan Osmanlı sultanı Yıldırım Bâyezid'i de mağlûp etmiş ve esir almıştır. Böylelikle, Cengiz Han'ın imparatorluğunun enkazı üzerine onunki kadar büyük olmasa da ondan hiç de geri kalmayacak bir devlet kurarak Ortaçağ Türk ve İslâm tarihinin son dönemlerinde önemli bir yer işğâl etmiştir.

Kısa sürede böylesine geniş bir devlet kurarak tarihe damgasını vuran bu büyük Türk hükümdârına, döneminin Arap kaynaklarında gereken ilgi gösterilmiştir. Bu kaynaklar, Timur ile ilgili olarak soyu, doğumu, tahta oturması, Mâverâünnehr'de hâkimiyetini sağlamlaştırması ve diğer ülkelere düzenlediği seferleri, ölümü, dış görünüşü, karakteri, ailesi ve ordusu gibi daha bir çok konuda geniş bilgiler vermektedirler. Hatta İbn Arabşah '*Acâ'ib el-Makdûr fi Nevâ'ib Teymur adlı* eserini tamamen Timur'a ayırmış, her ne kadar eserini Timur'u yermek için yazmış olsa da Timur ve imparatorluğu hakkında oldukça değerli bilgiler aktarmıştır.

Arap tarihçilerinin Timur hakkında yazmış olduğu satırlara göz atıldığında, birincisi Timur'un Cengiz Han soyundan geldiği, ikincisi de Timur'un asil bir soya mensup olmadığı ve sıradan biri olduğu şeklinde iki farklı görüş göze çarpar. Mutlak bir hâkimiyet anlayışına sahip olan ve tüm yetkiyi kendi elinde tutan Timur'un, buna rağmen tahta Cengiz Han soyundan birisini oturtarak onun adına hüküm sürmesi ikinci görüşün doğruluğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Arap kaynaklarında Timur'un yapılı ve güçlü bir vücuda, beyaz bir tene, parlayan gözlere, siyah ve uzun bir sakala ve gür bir sese sâhip olduğu, ayrıca görünüşünün ürkütücü ve sağ ayağının topal olduğu görülür.

Karakterine bakıldığında da Timur, Cengiz kanunlarına iman etmiş bir Müslüman, kararlarından asla taviz vermeyen bir hükümdâr, tedbiri elden bırakmayan bir kumandan, harp hilelerini çok iyi bilen cesur bir savaşçı ve yenilgi tatmamış bir fatihtir. Eğlenceye pek düşkün olmayan, mizah ve yalanı sevmeyen, doğruluktan asla vazgeçmeyen ciddî bir kişi olduğu görülür. Ancak, savaş esnasında, düşmanlarını cezalandırırken veya onlardan intikam alırken verdiği sözleri yerine getirmemekte, zulüm ve işkence etmekte sınır tanımamaktadır. İlmî, âlimleri ve şeyhleri seven, onlara hürmet gösteren ve sanatkarları koruyan büyük bir devlet adamıdır. Timur'un tarihe, satranca, ailesine ve başkenti Semerkand'a karşı olan sevgisi de gerçekten kayda değerdir.

Fakat, dönemin Arap kaynaklarına bakılarak Timur hakkında sadece olumlu yargılara varmak mümkün değildir. Timur, bu tarihçilerin gözünde bütün yüzünü fesada boğmuş, sayılamayacak kadar çok insanı katletmiş, dünyanın birçok şehrini yerle bir etmiş zalim bir fatih, eşi benzeri görülmemiş bir belâdır. Arap tarihçilerinin Timur hakkında bu şekilde menfi ifadeler kullanırken tarafsız olmadıkları açıktır. Çünkü Timur, ansızın Mâverâünnehr’de ortaya çıkıp Cengiz Han’ı andıran bir fetih ve istilâ hareketine girişmiş, sayısız insan öldürmüş ve birçok şehri tahrip etmiştir. Timur’un seferlerinden, Memlûklere bağlı Dımaşk ve Halep gibi önemli şehirlerin de nasibini alması, çoğunluğu Memlûk devletinin resmî görevlileri olan bu tarihçileri, doğal olarak Timur hakkında ön yargılı olmalarına ve onun hakkında oldukça abartılı ifadeler kullanarak, kendisini çok kötü bir kişi olarak göstermeye sevk etmiştir. Memlûk tarihçileri ile daha çocukken Timur tarafından vatanı Dımaşk’tan alınıp Semerkand’a götürülen ve bir çok sıkıntı çeken İbn Arabşah’ın ifadelerine nazaran, Magribli (Tunus) İbn Haldûn’un ifadelerinin daha ılımlı olması da düşündürücüdür.

Tablo: Timur'un Büyük Satrancı (İbn Arabşah, 1986: 469)

Fil		Deve		Vezir	Şah	Vezir		Deve		Fil
Kale	At	Debbâ-be	Öncü	Zürafa	Şahın Piyonu	Zürafa	Öncü	Debbâ-be	At	Kale
Kalenin Piyonu	Atın Piyonu	Debbâ-benin Piyonu	Öncünün Piyonu	Zürafanın Piyonu		Filin Piyonu	Devenin Piyonu	Vezirin Piyonu	Vezirin Piyonu	Piyunun Piyonu
Piyunun Piyonu	Vezirin Piyonu	Vezirin Piyonu	Devenin Piyonu	Filin Piyonu		Zürafanın Piyonu	Öncünün Piyonu	Debbâ-benin Piyonu	Atın Piyonu	Kalenin Piyonu
Kale	At	Debbâ-be	Öncü	Zürafa	Şahın Piyonu	Zürafa	Öncü	Debbâ-be	At	Kale
Fil		Deve		Vezir	Şah	Vezir		Deve		Fil

Tablo II: Timur'un Büyük Satranç (İbn Arabşah, 1887:324)

Fil		Deve		Vezir	Şah	Vezir		Deve		Fil
Kale	At	Debbâ-be	Öncü	Zürafa	Şahın Piyonu	Zürafa	Öncü	Debbâ-be	At	Kale
Kalenin Piyonu	Atın Piyonu	Debbâ-benin Piyonu	Öncünün Piyonu	Zürafanın Piyonu	Şahın Piyonu	Filin Piyonu	Devenin Piyonu	Vezirin Piyonu	Vezirin Piyonu	Piyonun Piyonu
		Boğanın Piyonu			Gözcünün Piyonu			Filin Piyonu		
Piyonun Piyonu	Atın Piyonu	Devenin Piyonu	Debbâ-benin Piyonu	Vezirin Piyonu	Şahın Piyonu	Vezirin Piyonu	Öncünün Piyonu	Zürafanın Piyonu	Aslanın Piyonu	Kalenin Piyonu
Kale	At	Debbâ-be	Öncü	Zürafa	Gözcü	Zürafa	Öncü	Debbâ-be	At	Kale
Fil	Aslan	Deve	Boğa	Vezir	Şah	Vezir	Boğa	Deve	Aslan	Fil

Açıklamalar

- ¹ Bunlara W. Barthold (1997), B. Forbes Manz (1989), Tilman Nagel (1993) Hans Robert Roemer (1989), Jean-Paul Roux (1994) gibi yabancı ve Zeki Velidî Togan (1932, 1972), İsmail Aka (1971, 1978, 1986, 1991, 1994), Mustafa Kafalı (1974), Yaşar Yücel (1989) gibi yerli araştırmacılar örnek olarak verilebilir.
- ² Sanders, 1936 ve Fischel, 1952 gibi çalışmalar örnek olarak verilebilir. Fakat, bunlardan birincisi İbn Arabşah'ın '*Acâ'ib el-Makdûr fî Nevâ'ib(Ahbâr) Teymur* adlı eserinin İngilizceye tercümesi, ikincisi ise İbn Haldûn'un *Et-Ta'rif bi-İbn Haldûn ve Rihletuhu Garben ve Şarken* adlı otobiyografisinde Timur ile görüşmesini anlattığı kısmın İngilizceye tercümesi ve tercümenin

- girişinde *et-Ta'rif bi-İbn Haldûn ve Rihletuhu Garben ve Şarken*'in müstakil bir eser mi, yoksa *Kitâbu'l-İber*'in bir bölümü mü olduğunun değerlendirilmesinden ibarettir.
- ³ Arap kaynaklarında Timur'un doğum yılı 728 (1327-1328) şeklinde ifade edilmiş olsa da Timur'un doğum yılı 736 (1336) olarak bilinmektedir (*Barthold, 1997: 14; Aka, 1991: 3; 1994: 5*).
- ⁴ İbn Hacer'e göre Timur'un babası "çiftçi" (*İbn Hacer, 1998, I: 17*), İbn Tagrîbirdî'ye göre ise "ayakkabıcı" idi (*İbn Tagrîbirdî, 1956, XII: 255*).
- ⁵ Kazan Han olması gereken bu hükümdar için İbn Arabşah ile İbn Kâdı Şuhbe "Meliklerin kızları" ifâdesini kullanırken, İbn Hacer ise "Moğol Hükümdârının kızı" demektedir (*İbn Arabşah, 1986: 46; İbn Kâdı Şuhbe, 1997, IV: 429; İbn Hacer, 1998, I: 19*). İbn Arabşah ayrıca, Timur'un hanımlarından "Büyük Melike" ve "Küçük Melike"nin Moğol hükümdarlarının kızları olduğunu da belirtmektedir (*İbn Arabşah, 1986: 466*).
- ⁶ Burada bu üç tarihinin cümlelerindeki farklılıklar da mutlaka belirtilmelidir: İbn Hacer Timur'un Sultan'ı öldürdüğünden bahsetmezken, Suyurgatmış'ı 773 (1371) senesinde tahta oturttuğunu ifade ediyor (*İbn Hacer, 1998, I: 19*); İbn Tagrîbirdî ise Timur'un 776 (1374) senesinde Belh'i aldıktan sonra Sultan Hüseyin'i öldürdüğünü ve ülkeye hâkim olduğunu belirtiyor (*İbn Tagrîbirdî, 1956, XII: 257-258*).
- ⁷ İbn Hacer, bu demir çatalların oradaki bir su birikintisine atıldığını ifade ediyor (*İbn Hacer, 1994, II: 9*).
- ⁸ Bir şehri barış yoluyla aldığı zaman Timur'un, âdet olarak, şehir halkından yiyecek, içecek, binecek hayvan ve elbise türlerinden kendisine dokuzar adet getirmelerini istemesidir (*el-Makrîzî, 1997, VI: 51*).
- ⁹ Zümer Suresi, 46. Ayet. Metinde geçen Kur'ân Ayetlerini kendimiz tercüme etmeyip, Türkçe tercümelerini Süleyman Ateş'in *Ku'ân-ı Kerim ve Yüce Me-âli*'inden aynen aktardık.
- ¹⁰ Neme Suresi 34. Ayet
- ¹¹ Meryem Suresi, 10. Ayet.
- ¹² Ahkâf Suresi, 20. Ayet.
- ¹³ Meryem Suresi, 98. Ayet.
- ¹⁴ Sâffât Suresi 147. Ayet'te Yunus Aleyhisselâm'ın ümmetinin 100.000 yada daha fazla olduğu ifade edilmektedir, buna göre öldürülenlerin sayısı 600.000'den fazla etmektedir. Aynı konuyla ilgili olarak İbn Kâdı Şuhbe ise "Bir günde 100.000 veya daha fazla insan öldürüldü" demektedir (*İbn Kâdı Şuhbe, 1997, IV: 431*).
- ¹⁵ el-Makrîzî de "el-Münavî'nin Timur tarafından esir edildiğini, esir olarak çok sıkıntı çektiğini ve Zap Suyu'nda boğulduğunu" ifade ediyor (*el-Makrîzî, 1997, VI: 54*).

- ¹⁶ İbn Arabşah bu şeyhin adını Şemseddin Ebu Bekir Hafî olarak kaydetmektedir (*İbn Arabşah*, 1986: 70).
- ¹⁷ Çarpa; yani sağlam ağaçtan yapılmış tekerlekli asker taşıyan ve ateşe dayanıklı hale getirmek için üzeri sirkeye batırılmış keçe ya da deri geçirilen savaş aracıdır. Bazen de kale şeklinde olup surlara tırmanabilmek için kullanılırdı (*Zeydan*, 1976, I: 256).
- ¹⁸ Âl-i İmrân Suresi, 26. Ayet.
- ¹⁹ Kâfirun Suresi, 1-6. Ayetler.
- ²⁰ Âl-i İmrân Suresi, 169-171. Ayetler.
- ²¹ Bakara Suresi, 249. Ayet.
- ²² Meryem Suresi, 89-90. Ayetler.
- ²³ Şuarâ Suresi, 227. Ayet.
- ²⁴ En'âm Suresi, 45. Ayet.

Kaynaklar

- AKA, İsmail (1971), *Timur'un Ölümünden Sonra Hâkimiyet Mücadeleleri ve Şahrüh'un Saltanatı Ele Geçirmesi (1405-1411)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.
- AKA, İsmail (1978), *Mirza Şahrüh Zamanında Timurlu İmparatorluğu (1411-1417)*, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara.
- AKA, İsmail (1986), "Timur'un Ankara Savaşı (1402) Fetihnâmesi", *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XI/15, ss.1-22.
- AKA, İsmail (1991), *Timur ve Devleti*, TTK., Ankara.
- AKA, İsmail (1994), *Mirza Şahrüh ve Zamanı (1405-1447)*, TTK., Ankara.
- ATEŞ, Süleyman (tarihsiz), *Ku'ân-ı Kerim ve Yüce Meâli*, Yeni ufuklar Neşriyat, İstanbul.
- BARTHOLD, Wilhelm (1997), *Uluğ Beg ve Zamanı*, çev. İsmail Aka, TTK., Ankara.
- FISCHEL, Walter J. (1952), *Ibn Khaldûn and Tamerlane*, Berkeley-Los Angeles.
- İBN ARABŞAH (1986), *'Acâ'ib el-Makdûr fî Nevâ'ib Teymur*, yay. Ahmet Fayız el-Hımsî, Beyrut.
- İBN ARABŞAH (1887), *'Acâ'ib el-Makdûr fî Nevâ'ib Teymur*, el-Matba'a el-Osmaniyye, Kahire.
- İBN DOKMAK (1985), *el-Cevher es-Semîn fî Seyr el-Mulûk ve's-Selâtin*, yay. Muhammed Kemaleddin İzzeddin Ali, I-II, Beyrut.
- İBN EL-FURÂT (1936), *Târih İbn el-Furât*, yay. Konstantin Zureyk, IX/1, Beyrut.
- İBN HACER (1998), *İnbâ' el-Gumr bi-Enbâ' el-'Umr*, yay. Hasan Habeşî, I, Kahire.
- İBN HACER (1994), *İnbâ' el-Gumr bi-Enbâ' el-'Umr*, yay. Hasan Habeşî, II, Kahire.
- İBN HALDÛN (1979), *et-Ta'rif bi-İbn Haldûn ve Rihletuhu Garben ve Şarken*, Daru'l-Kitâb el-Lübnanî, Beyrut.
- İBN HALDÛN (1999), *Kitâbu'l-İber*, Muessesetu't-Târih el-Arabî, V, Beyrut.

- İBN İYÂS (1983), *Bedâi' ez-Zuhûr fî Vekâi' ed-Duhûr*, yay. Muhammed Mustafa, I/2, Kahire.
- İBN KÂDÎ ŞUHBE (1977), *Târîh İbn Kadî İbn Kâdî Şuhbe*, yay. Adnan Derviş, I, Dimaşk.
- İBN KÂDÎ ŞUHBE (1997), *Târîh İbn Kadî İbn Kâdî Şuhbe*, yay. Adnan Derviş, IV, Dimaşk.
- İBN ŞİHNE (1873), *Ravzat'ul-Menâzır fî Ahbâr el-Evâ'il ve'l-Evâhir*, (İbn el-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, IX, Matba'a Bulak, Kahire 1873)'in hamisinde.
- İBN TAGRİBİRDÎ (1956), *en-Nucûm ez-Zâhire fî Mulûk Mısr ve'l-Kahire*, Matbaa Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, XII-XIII, Kahire.
- KAFALI, Mustafa (1974), "Timur", *İA*, XII/2, İstanbul, ss.336-346.
- EL-KALKAŞANDÎ (1987), *Subh el-A'shâ fî Sinâ'at el-İnşâ*, yay. Muhammed Huseyin Şemseddin, Daru'l-Fikr, I-XV, Beyrut.
- EL-MAKRÎZÎ (1997), *Kitâb es-Sulûk li-Ma'rîfeti Duvel el-Mulûk*, yay. Mukammed Abdulkadir 'Atâ, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, I-VIII, Beyrut.
- MANZ, Beatrice Forbes (1989), *The Rise and Rule of Tamerlane*, Cambridge.
- NAGEL, Tilman (1993), *Timur der Eroberer und die islamische Welt des späten Mittelalters*, München.
- ROEMER, Hans Robert (1989), *Persien auf dem Weg in die Neuzeit (Iranische Geschichte von 1350-1750)*, Beirut.
- ROUX, Jean-Paul (1994), *Aksak Timur, İslâmın Kutsal Savaşçısı*, çev. Ali Rıza Yalt, İstanbul.
- ES-SEHAVÎ (tarihsiz), *ed-Dav' el-Lâmi' li-Ehl el-Karn et-Tâsi'*, Dâr Mektebetu'l-Hayât, I-XII, Beyrut.
- ES-SEYRAFÎ (1970), *Nüzhet en-Nufûs ve'l-Ebdan fî Tevârih ez-Zemân*, yay. Hasan Habeşî, Matbaa Dâru'l-Kutub, I, Kahire.
- ES-SEYRAFÎ (1971), *Nüzhet en-Nufûs ve'l-Ebdan fî Tevârih ez-Zemân*, yay. Hasan Habeşî, Matbaa Dâru'l-Kutub, II, Kahire.
- SANDERS, J. H. (1936), *Tamerlane or Timur The Great Amir*, London.
- TOGAN, Zeki Velidî (1932), "Temur Bek'in İslâmiyete Bakışı", *Atsız Mecmua*, XIII, ss.7-11.
- TOGAN, Zeki Velidî (1972), "Emir Timur'un Soyuna Dair Bir Araştırma", çev. İsmail Aka, *Tarih Dergisi*, Sayı 26, ss.75-84.
- YÜCEL, Yaşar (1989), *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, TTK., Ankara.
- YÜKSEL, Musa Şamil (2001), *El-Makrîzî (Kitâb Es-Sulûk) ve İbn Hacer (Inbâ' El-Gumr)'de Timur İle İlgili Kayıtlar ve Çağdaş Arap Tarihçilerine Göre Timur Tasviri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- ZEYDAN, Corci (1976), *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. Zeki Megâmiz, I, İstanbul.

Tamerlane's Description According to Arab Historians

Research Assist. Musa Şamil YÜKSEL*

Abstract: Although sources about Tamerlane were written in Persian language, contemporary Arabic sources contain important information about him. In this paper Tamerlane's description according to Arab historians is given. Books of the historians who met Tamerlane and Tamerlane's contemporary historians are used in order to describe him better in terms of his birth, appearance, personality, daily life and so forth.

Key Words: Turkish history, Tamerlane, Timur, Arab historians, historians of Mamlük State

* Ege University, Faculty of Letters / İZMİR
musasamil@yahoo.com

Тимур в Арабских Источниках

Муса Шамиль ЮКСЕЛЬ*, Проф. Др.

Резюме: Несмотря на то, что большинство источников о Тимуре, написаны на персидском языке, в арабских источниках того периода содержатся важные сведения о нем. В этой статье сделана попытка описать Тимура, исходя из работ арабских историков. Для того, чтобы лучше определить все особенности Тимура: от рождения до смерти, от внешнего вида до личности, начиная от повседневной жизни и кончая его представлением о власти, в работе были использованы труды арабских историков, лично видевшихся с Тимуром или живших с ним в один и тот же период.

Ключевые слова: Тимур, арабские источники, мемлюкские источники

* Егейский Университет, Факультет Литературы-ИЗМИР
musasamil@yahoo.com